

PRESSING LAJOS

Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet

Klinikai Pszichodiagnosztikai Laboratóriuma, Budapest

KÍSÉRLET A FRUSZTRÁCIÓ–AGRESSZIÓ JELENSÉGGKÖR VIZSGÁLATÁNAK KÖLCSÖNHATÁSELVŰ MEGKÖZELÍTÉSÉRE*

Bevezetés

A 60-as évektől a személyiséglélektani kutatásban egyre inkább tért hódított az a törekvés, hogy az emberi viselkedést mind teoretikusan, mind az empirikus vizsgálatok színjén a maga komplex (diszpozicionális, motivációs, szociális és szituációs) meghatározottságában próbálják megragadni és modellezni. E komplex megközelítés igénye korán megfogalmazódott olyan, ma már klasszikusnak számító elméleti munkákban, mint például LEWIN (1972), TOLMAN (1948; 1962), ANGYAL (1941), MURRAY és mts. (1953; 1962), MURPHY (1974) pszichológiája. Az elméleti elemzések ugyanakkor ritkán hatottak ösztönzően a kísérleti kutatásra, mivel nem álltak rendelkezésre megfelelő módszerek (vö. EKEHAMMAR, 1974a,b). Az empirikus kutatás megmaradt az egyes kiragadott személyiség- vagy szituációs (inger-) változók hatásának elemzésénél, s az eredmények konceptualizálását az ilyen jellegű kutatások modellezésére alkalmas vonás- és diszpozíciós elméletek, illetve behaviorista irányzatok uralták. A komplex megközelítés igényét újabban az önmagát „interakcionista” (kölcshatáselvű) személyiséglélektanként definiáló irányzat képviseli a leghatározottabban (lásd összefoglalóan MAGNUSSON és ENDLER, 1977; PRESSING, 1981). Elméleti elemzései és az általa elindított kritikai hullám, a személyiséglélektani kutatás távolabb eső területein is éreztette hatását. Az irányzat legnagyobb érdeme azonban az volt, hogy új kísérleti és adatfeldolgozási módszereket vezetett be a személyiségkutatásba, és empirikus kutatások sorozatát indította el, amelyek a korábbi módszereknél alkalmasabbnak látszottak a bonyolult személyiségsszituáció kölcsönhatások számos változójának egyidejű megragadására (lásd például EKEHAMMAR és MAGNUSSON, 1973; EKEHAMMAR és mts., 1974; 1975; EKMAN, 1965; ENDLER, 1966; ENDLER és mts., 1966; 1968; ENDLER és MAGNUSSON, 1976; LEVIN, 1965; MAGNUSSON, 1971; 1974a,b; MAGNUSSON és EKEHAMMAR, 1975a,b; MOOS, 1967; 1968; 1969; 1972;

*Az ismertetésre kerülő vizsgálatoknak és az adatfeldolgozás technikai feltételeinek megteremtésében, illetve az anyaggyűjtésben nyújtott segítségükért szeretném köszönetemet kifejezni dr. Fűri Anna, Vaskuti Pál, Veres Krisztina és dr. Zétényi Tamás pszichológusoknak, valamint Kis Emese pszichológus asszisztensnek. Különösen hálás vagyok dr. Oláh Attilának a munkát kísérő folyamatos útmutatásáért és közreműködéséért.

1974; PERVIN, 1967a,b; RAUSH és mts., 1959a,b). A kutatás elsősorban módszertani és elméleti kérdések eldöntésére irányult — ilyen kérdés például, hogy az emberek viselkedése mennyire következetes különböző helyzetekben, mennyire szól bele lényegi módon a szituáció az emberi magatartás alakulásába, hogyan befolyásolják a személyiség sajátosságai a helyzetek egyéni észlelését és alakítását stb.

Bár az új módszertan gyakorlati és diagnosztikus alkalmazási lehetőségeire gyakran történik utalás (MAGNUSSON és HEFFLER, 1969; MAGNUSSON, 1971; EKEHAMMAR és MAGNUSSON, 1973; MOOS, 1967; 1969; 1970), az ilyen jellegű vizsgálatok még meglehetősen ritkák. Az alábbi vizsgálatokkal az volt a célunk, hogy egyrészt egy ilyen módon még kevésbé vizsgált területen kipróbáljuk és demonstráljuk néhány, az interakcionista kutatásokban kiforrott módszer hasznosságát, másrészt hogy hozzájáruljunk a klinikai diagnózis és személyiségjellemzés problémájában az eddigiekénél nagyobb hatékonyságot ígérő eljárások kidolgozásához.

Fogalmak

Az interakcionista szemléletű kutatásban kiemelt jelentősége van a *pszichológiai helyzet* fogalmának és felmérésének. A pszichológiai helyzet nagyjából azt fedi, amit LEWIN (1972) *élettérnek*, TOLMAN (1962) *közvetlen viselkedéstérnek*, MURRAY és mts. (1953) *béta-szituációnak* nevezett. A külső megfigyelő által leírt, „objektív” környezettel szemben az egyén számára *pszichológiai jelentéssel bíró* szituációt jelenti, a személy indítékai, vonásai, kognitív jellemzői által sajátosan átszínezett és részben meghatározott környezetet. A pszichológiai környezet — a szituáció, ahogyan az az egyén számára megjelenik — a magatartást meghatározó egyik fontos tényező; maga is összetett jelenség. Ahhoz, hogy képesek legyünk leírni, és a magatartás predikcióját *ennek függvényében megfogalmazni*, fel kell tárunk a pszichológiai környezet empirikusan létező típusait, a benne foglalt releváns tényezők *dimenzióit* vagy *kategóriáit*. A felmérés alapulhat azon, hogy a személyek hogyan *észlelik* és *értelmezik* a különféle helyzeteket, de kiindulhat a helyzetekben mutatott *viselkedés* adataiból is. Utóbbi esetben a *hasonló reakciókból* következtethetünk a helyzetek valamilyen közös, pszichológiaiailag releváns tényezőjére.

Az interakcionista kísérletekben gyakori paradigma, hogy a vizsgált személyek magatartását sokféle helyzetben, és többféle viselkedésmutató mentén rögzítik. A *szituáció reakció* (S—R) *kérdőívekben* az adatokat a különböző helyzetekre vonatkozó önjellemzésből nyerjük. Az adatok többváltozós elemzésével elkülöníthetők a helyzetek azonos magatartásra ösztönző tényezői (a szituációk pszichológiai összetevői), a reakciók faktoranalízisével pedig modellezhetők a viselkedés nagyobb egységei. Ezzel lehetőségünk nyílik arra, hogy a vizsgált személyek tulajdonságait ne általánosságban fogalmazzuk meg — például, hogy valaki agresszív, szorongó vagy extravertált személyiség —, hanem a szituációs tényezők függvényében írjuk le; tehát például olyasmit tudunk kijelenteni, hogy az illetőn teljesítményhelyzetekben könnyen jelentkezik vegetatív szorongásos tünetek, míg új társas környezetbe való belépéskor fellépése magabiztos és könnyen feltalálja magát stb. Az ilyen módon készült jellemzések nemcsak részletesebbek, de természetszerűleg pontosabb predikciót is eredményeznek, még az S—R

kérdőívek esetében is, amelyek pedig rendelkeznek az introspektív módszerek szokásos hátrányaival.

A szituációs tényezők mentén történő jellemzés kiindulópontja lehet a *helyzet—reakció mátrix profil*, amely a főbb reakciócsoportok empirikusan nyert adatait tünneti föl a helyzet sajátosságainak függvényében, standardizálható formában. E megközelítés rendkívül ígéretes, a dinamikus pszichológiai szemléletet képviselő kutatók számára is, hiszen a dinamikus pszichológia nem tételez fel monoton megfelelést a mögöttes (motivációs) diszpozíciók és a magatartás között — például az „erős agresszió—elfojtás” konstrukciója a helyzettől függően szokatlanul erős, inadekvát agressziót, de meghunyászkodást vagy éppen szorongást is jelenthet. Elképzelhető, hogy a szituációt is figyelembe vevő empirikus felmérések adatai egyes dinamikai feltevésekkel jobban összhangba hozhatók, mint az egyetlen kísérleti helyzetben nyert, gyakran negatív eredmények.

A frusztráció—agresszió jelenségkör és a Képes Frusztráció Teszt

MEGARGEE és MENZIES (1971) az agresszív magatartás kialakulására vonatkozó sokféle elméletből a következő, általánosan előforduló meghatározó tényezőcsoportokat emelte ki: a) *Az agresszió kiválthatósága* (agresszív késztetés vagy motiváció) — agresszív diszpozíciók, állapotjellemzők (például a harag), az agresszív válasza ösztönző instrumentális tényezők (a válasszal elérhető előnyök); b) az agresszív válasza vonatkozó *tabuk vagy gátlások*; c) *a szituációban jelenlevő gátló vagy serkentő tényezők*. Felhívják azonban a figyelmet arra, hogy még e sokféle tényező figyelembevétel sem elégséges: a hatékony predikciónak meg kellene különböztetnie az agresszív *reakciók* különféle típusait, valamint azokat az *alternatív magatartásformákat*, amelyeket a személyek esetleg az erős agresszív válaszkészség ellenére is előnyben részesítenek bizonyos helyzetekben. Mindezek után nem csodálkozhatunk, hogy a többnyire egyetlen (teszt-) helyzettípusban, általános agresszív diszpozíció és/vagy gátlás felmérésére irányuló vizsgálatok a statisztikai szignifikanciaszámítások szorgalmas elvégzése ellenére is ritkán hoztak meggyőző, a gyakorlatban valóban hatékonyságot ígérő eredményeket (vö. MEGARGEE, 1970). ENDLER és HUNT (1968) már interakcionista szellemben fogant helyzet—reakció kérdőíve azon ritka kivételek közé tartozik, amelyek az agresszív magatartásformák vizsgálatában kísérletet tettek szituációs tényezők és különféle lehetséges magatartásformák felmérésére is.

Vizsgálataink az agresszív magatartásformák létrejöttében szerepet játszó egyik sajátos jelenségkör, a *frusztráció* tanulmányozására irányultak. Anélkül, hogy az agresszív magatartás kizárólagos magyarázóelvének tekintenénk — vagy hogy a frusztráció következményeként kizárólag agresszív vagy agresszióból származó megoldásmódokat tartanánk elképzelhetőnek —, úgy véltük, hogy a frusztráló helyzetekben mutatott magatartás a személyiség fontos, adott esetben diagnosztikus értékű jellemzőire világíthat rá. Mint viszonylag körülhatárolt helyzettípus, a frusztrációs helyzetek alkalmasnak látszottak az empirikus tanulmányozásra (vö. MAGNUSSON, 1971).

A frusztrációs helyzetekben mutatott viselkedés vizsgálatára a gyakorlatban mindmáig a ROSENZWEIG (1945) által kidolgozott Képes Frusztráció Teszt (PFT) a

legelterjedtebb, amelynek felnőtt változatát hazai viszonyokra SZAKÁCS (1965) adaptálta. A 24 tesztképen ábrázolt helyzetek a vizsgálati személyt kvázi-frusztrációs helyzetbe hozzák (PÁLHEGYI, 1976), azzal az előfeltevéssel, hogy válaszai a valós élethelyzetekben megszokott magatartás-sémáit reprezentálják.

A 24 tesztkép különféle frusztráló helyzeteket ábrázol, s a teszt struktúrája alkalmas lenne arra, hogy a vizsgált személy válaszait különféle helyzettypusokra vagy frusztráló tényezőkre lebontva elemezzük. A frusztrációs helyzetek adekvát leírásának igénye már LEWINnél (1972) megfogalmazódik: „A pszichológiának ugyanúgy törődnie kellene azzal a kérdéssel, hogy mi a frusztráció pszichológiailag 'önmagában', mint a frusztráció kihatásával” (141. o.), hiszen a frusztráció pszichológiai természete esetről esetre változik. Mennyiségileg csak azok a konstrukciók hasonlíthatók össze, amelyeknek azonos a fogalmi dimenziója, s ez a frusztrációs helyzetekre egyáltalán nem biztos, hogy igaz. Ha pedig így van, akkor a frusztráció következményére vonatkozó tövényszerűségeket nem lehet általában megfogalmazni. Ez a gondolat húzódhat meg a PFT-ben ábrázolt helyzetek elméleti megfontolások nyomán, én-akadályozó és felettes-én-frusztráló helyzetekre történő felosztásában. Senki sem ellenőrizte azonban empirikus adatokon, hogy e felosztás a PFT-helyzeteket valóban kimerítően és adekvátan jellemzi-e, s ami még meglepőbb, a pontozási séma és a tesztmutatók még a helyzetek *a priori* felosztását sem veszik figyelembe! A 24 helyzetben összesített, és ugyancsak elméleti előfeltevések alapján kidolgozott válaszkategóriákból, a tesztértelmező a vizsgált személy általában vett agresszivitására, ingerlékenységére, büntudatosságára stb. próbál következtetni — amint a validitás ellenőrzésére irányuló empirikus vizsgálatok mutatják, meglehetősen vegyes sikerrel (lásd például ALBEE és GOLDMAN, 1950; WALKER, 1951; HOLZBERG és POSNER, 1951; HOLZBERG és HAHN, 1952; KASWAN és mts., 1960; MEGARGEY, 1964; MERCER és KYRIASIS, 1962). Az alább ismertetésre kerülő vizsgálatokban kísérletet tettünk a PFT-ben ábrázolt frusztrációs helyzetek pszichológiai jelentésének modellezésére mind e helyzetek észlelése, mind pedig a rájuk adott reakciók jellege alapján. Ismertetjük egy olyan módszer kidolgozásának első lépéseit, amely a PFT-reakciók komplexebb, a helyzetek pszichológiai jelentését is figyelembe vevő leírását teszi lehetővé, eleget téve ugyanakkor az egzaktitás és az empirikus ellenőrizhetőség követelményeinek.

I. kísérlet: A frusztrációs helyzetek észlelésének vizsgálata

A módszer. A frusztrációs helyzetek észlelését a PFT-képeken végzett hasonlósági becslések alapján tanulmányoztuk. A hasonlósági becslés módszere a pszichofizikából került át a személyiséglélektanba. Különböző ingeranyagok észlelésének a modellezését teszi lehetővé. A módszer lényege, hogy a vizsgált személyek egy skálán, páronként megítélik a tesztینگerek hasonlóságának mértékét. Az így kapott hasonlósági mátrix adatait az ingerváltozókat reprezentáló vektorok cosinusainak mátrixába transzformáljuk (EKMAN, 1965). Ez megfelel az ingerek közötti korrelációs mátrixnak, s belőle kiindulva az ingerek dimenzionális szerkezete a hagyományos faktoranalitikus módszerekkel modellezhető (HARMAN, 1967; LAWLEY és MAXWELL, 1971). A módszer alkalmazhatósága nem marad el a jóval munkaigényesebb többdimenziós skálázási el-

járásokétól (EKEHAMMAR és mtsai, 1975; EKMAN, 1970; MAGNUSSON és EKMAN, 1970), s felhasználható a legkülönbébb élménymodalitások szerkezetének az elemzésére (EKEHAMMAR, 1971; EKMAN, 1954; 1955; MAGNUSSON és EKMAN, 1970). A helyzetészlelés tanulmányozására először MAGNUSSON (1971) alkalmazta. Alkalmazása ezen a területen különösen előnyös, mert

1. A helyzetek nem valamely kis részletükben, hanem egészként szerepelnek ingerként. A helyzet jelentőségét az egyénnek a szituációról nyert összképe határozza meg.

2. A tudatos félrevezetés lehetősége konzisztenciaelemzéssel kivédhető.

3. Egyéni- és csoportadatok egyaránt elemezhetőek.

4. A módszert a személyek nem érzik erőszakoltnak, mivel csak a szubjektív hasonlóságot kell megbecsülni.

5. Tapasztalatlan vizsgálati személyeknél is könnyen használható.

6. A hagyományos dimenzióelemző eljárásokhoz képest hasonlíthatatlanul gyorsabb (EKEHAMMAR és MAGNUSSON, 1973; MAGNUSSON és EKEHAMMAR, 1973).

A vizsgálati személyek. Tíz 18–23 év közötti vizsgálati személy vett részt a kísérletben, fele férfi, fele nő. A személyek szocio-ökonomiai háttér tekintetében meglehetősen heterogén csoportot alkottak, volt közöttük budapesti és vidéki, betanított munkás és egyetemi hallgató.

A vizsgálat lefolyása. A személyekkel először a szokásos instrukcióval felvettük a PFT-t. Ezután 10 perc szünet következett, majd a következő instrukciót kapták: „Most páronként ismét megmutatom Önnek a tesztképeket. Kérem, próbálja megítélni, mennyire hasonlítanak egymásra a két kép által ábrázolt helyzetek. Próbálja beleélni magát a helyzetekbe, ugyanúgy, mint az előbb. Úgy becsülje meg a helyzetek hasonlóságát, mintha maga is a helyzetek résztvevője lenne; az a résztvevője, akinek a helyébe az előbb is képzelte magát. A hasonlóság megítélésében segítségére lesz ez a skála (a kv. átnyújtja). Önnek elég a skálán szereplő megfelelő szám bemondásával jeleznie ítéletét. Mint látja, minél hasonlóbbnak ítéli a két helyzetet, annál nagyobb számmal kell ezt jeleznie. Ne gondolkodjék sokat, különösen ne próbáljon meg rész-szemponthoz keresni az összehasonlításhoz. A helyzetek hasonlóságáról az első pillantásra nyert összbemondására vagyunk kíváncsiak.”

Ezután a kísérletvezető randomizált sorrendben páronként átadta a táblákat. A 276 összehasonlítást két részletben végeztettük, közben 15 perc szünet volt. A hasonlóság megítélése a következő ötfokú skálán történt: 0 – egyáltalán nem hasonlít; 1 – kicsit hasonlít; 2 – meglehetősen hasonlít; 3 – nagyon hasonlít; 4 – teljesen egyforma.

Az adatok feldolgozása. A hasonlósági mátrix adatainak leírását kognitív kategória-modell keretében kíséreltük meg (vö. MAGNUSSON, 1974a). A helyzetek értelmezési kategóriáinak felállítására egy DIETZE (1963) által kifejlesztett típus-elemző módszert használtunk. Különösen alkalmas eljárás a típus-elemzés, ha hierarchikus osztályozásra törekszünk, vagy a hasonlósági becslésnél ugyanaz a szám más-más tényező miatti hasonlóságot fejezhet ki. Mind a vizsgálati csoportban átlagolt, mind pedig a tíz egyéni mátrix típus-elemzést elvégeztük. Megvizsgáltuk a vsz.-ek PFT-válaszainak megoszlását az így kapott helyzet típusokban; a statisztikai elemezhetőség hiánya miatt azonban ezekről csak összefoglaló leírást adunk.

Eredmények. A tíz személy hasonlósági mátrixának átlaga alapján feltárhatók a PFT-helyzetek észlelésének esetleg létező általános kategóriái. Az elemzés jól értelmezhető csoport-struktúrát tárt fel (lásd 1. táblázat). Első közelítésben a helyzetek 5 típusba csoportosíthatók. Csoporthierarchia elemzést végezve az öt típus lényegében három osztályba sorolható (lásd 2. táblázat): az elsőt az 1. típus képezi (T_1), a másodikat a 3., 4. és 5. típus (T_3 , T_4 és T_5). Végül a 3. osztályba a 2. típus (T_2) tartozik, amely azon-

A PFT-tesztben ábrázolt helyzetek .30-nál nagyobb súlyai
a helyzetészlelés adatai alapján nyert öt kategórián

PFT helyzetek	T Í P U S O K				
	T ₁	T ₂	T ₃	T ₄	T ₅
1	.56	.40			
4	.56	.41			.34
11	.49	.39			
24	.53	.39			
15	.65				
18	.54	.44			.31
12	.44	.34			
3	.40				.31
22	.41		.30		.30
14	.42		.40		.38
20	.33				
8	.32				
6	.34	.36	.38	.38	
9	.38	.77	.49		.39
13	.37	.71	.52		.38
23		.68	.32		.35
10		.39	.84	.53	.42
7		.47	.84	.35	.41
16			.55	.77	.41
19			.42	.77	.41
2			.35	.73	.59
5			.45	.48	.82
17		.38	.36	.46	.82
21					

2. táblázat

Az öt kategória egymáson elért súlyai a hierarchikus klaszteranalízisben*

	T ₁	T ₂	T ₃	T ₄	T ₅
T ₁	.48	.34	.22	.22	.27
T ₂		.72	.43	.27	.33
T ₃			.84	.44	.42
T ₄				.76	.47
T ₅					.82

*A főatló az egyes kategóriák reliabilitására vonatkozó becsléseket tartalmazza. A 3., 4. és 5. típus a felettes-én-fenyegető helyzetek fölérendelt kategóriájába vonhatók össze

ban mind az 1., mind a 2. osztályt jelentősen súlyozza. Úgy tűnik, hogy az első osztályba tartozó helyzetek (1, 4, 11, 24, 15, 18, 12, 3, 22, 14, 20 és 8 PFT-képek) megfelelnek a ROSENZWEIG által leírt én-akadályozó situációknak, míg a második osztályba azok a helyzetek kerültek, amelyek „felettes-én-fenyegetést” (felelősségre vonást) tartalmaznak (16, 19, 2, 5, 17, 7 és 10 képek), ahol vádolják a személyt valamivel. A 3. osztály mindkét másik osztályban tekintélyes súllyal rendelkezik. Kézenfekvő ennek olyan értelmezése, hogy ezek a helyzetek mindkét előző osztály frusztráció-jellemzőjével rendelkeznek, vagyis mind az én-akadályozottság, mind a felettes-én-involváltság motívuma megtalálható.* Hogy a személyek határozottan megkülönböztetik ezt a típust, az arra utal, hogy a két mozzanat egyidejű megléte minőségileg más jellegű frusztrációt jelez.

Az egyes osztályokon belül a személyek további megkülönböztetéseket tesznek. Az 1. típuson belül az 1. táblázatból jól láthatóan világosan elkülöníthető egy „típus-mag” (T_1^b , az 1, 4, 11, 24, 15, 18 és 12 helyzetek tartoznak ide), amelyek különösen nagy súllyal képviseltetik magukat. Ezekben a helyzetekben közös, hogy a frusztráló személy valamilyen módon — például bocsánatkéréssel — enyhíteni, jóvátenni igyekszik a frusztrációt, lehetőség van a frusztráció bagatellizálására vagy empátiás oldására. Ez a közös mozzanat hiányzik a 3, 22, 14, 20, 8 helyzetekben. Lényegesen kisebb típus-súlyaik valószínűleg arra utalnak, hogy e helyzetek jelentéstartalma sokkal *egynibb*, szemben a bagatellizálható helyzetekkel, amelyeket a legtöbb személy egyaránt egymáshoz hasonlónak ítél. A frusztráció enyhítésének mozzanata tehát valószínűleg e helyzetek értelmezésének általánosabb szempontját jelenti.

A második osztály („felettes-énre kritikus”) helyzetei a személyek észlelésében háromfelé különülnek el. A képek tartalma alapján a következő — tentatív — értelmezést javasoljuk:

- T_5 — valamilyen (írott vagy íratlan) szabály megsértése nyomán előállott jogos felelősségre vonás.
- T_4 — valóban történt mulasztás, azonban a felelősség kérdésében a helyzet nyitott, a vád jogosultsága tisztázatlan.
- T_3 — hangsúlyozott felelősségre vonás, amelyben sem a hibázás nem bizonyított, sem a felelősség kérdése nincs tisztázva.

A T_2 típus (9, 13, 23 képek) helyzeteiben a szabálymozzanatot a T_3 típushoz hasonló: olyan helyzetekről van szó, ahol a másik személy bizonyos szabályok adta lehetőségekkel visszaélve frusztrálja a vizsgált személyt. Az ilyen helyzeteket a vizsgált személy ellene irányuló agresszióként értelmezheti.

*A hasonlósági becslés módszerével kapcsolatban fel szokott vetődni az a probléma, hogy vajon a hasonlósági becslésekben mennyire tükröződnek a helyzetek „pszichológiai jelentésének” tényezői, illetve mennyiben határozzák meg azokat egyszerűen a situáció fizikai összetevői, felépítése. Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy fizikailag egészen eltérő felépítésű helyzetek is egy kategóriába kerültek akkor, amikor hasonló fizikai mozzanatok tartalmazó helyzetek között alacsony volt a korreláció. Például az 1, 4, 16, 17, 19 képek egyaránt autós helyzetek, — a képeket a személyek két különböző kategóriába osztályozták; vagy például az 5, 9, 18 képek, amelyek mindegyikén egy pult mögött álló személy okozza a frusztrációt, három különböző kategóriába kerültek. Úgy érezzük, ebben az esetben a vsz.-eknek sikerült annyira involválódniuk, hogy hasonlósági ítéleteiket elsősorban a helyzet pszichológiai hasonlósága szabta meg.

Érdekes a 6. kép által ábrázolt helyzet, amely a T₁, T₂, T₃ és T₄ típusokban csaknem egyforma súlyt kapott. Ez arra utal, hogy e helyzet értelmezésében nagy az egyéni variabilitás. A helyzet leginkább a T₂-beli szituációkhoz hasonlít: ez indokolja a T₁-en és T₃-on elért magas súlyt. Valószínűleg azok az egyének sorolják T₄-be, akik a felettes-én-fenyegetésre különösen érzékenyek. A 21. kép egyik típusban sem ért el jelentős súlyt. Ez azt jelentheti, hogy a személyek többsége nem is észlel frusztrációt a helyzetben (amit alátámasztana a konvencionális I' reakció is).

Az empirikus adatok alapján a fentebb leírt helyzettípusok pszichológiai jelentése más és más. Valószínű tehát, hogy a személyekből eltérő reakciókat váltanak ki. Mindenesetre bizonyos, hogy az adaptív, jól alkalmazkodó válasz kritériuma eltérő az egyes helyzetekben. Ezt mutatja a konvencionális (GCR) reakciók megoszlása: a T₁^b típusban, ahol a frusztráló személy részéről megbánás, bocsánatkérés, a frusztráció enyhítése tapasztalható, a helyzet empátiás feloldása, a másik személy felelősségének elmosása tekinthető adaptívnak. A konvenció is főleg M-reakciót vár el ezekben a helyzetekben. Ezzel szemben T₂ és T₃ típusú helyzetekben, ahol megalapozatlan vád vagy agresszió fenyegeti a személyt, az én évdelme és az agresszív válasz jelenti az adaptív megoldást. A frusztráló személy áthágott bizonyos társadalmi normákat, ezért az agresszió vele szemben megengedhető (GCR reakció kizárólag E).

A T₅ típusban, jogos felelősségre vonás esetén a megfelelően szocializált, stabil belső normarendszerrel rendelkező személy büntudattal reagál (GCR-reakció is főleg I).

A fent bemutatott megközelítés alapján lehetőség nyílik arra, hogy a teszt értelmezését tovább finomítsuk: megállapíthatjuk, hogy a vizsgált személy *milyen jellegű helyzetben* nem képes adekvátnan reagálni, hogyan viselkedik ilyenkor, s ebből pontosabban visszakövetkeztethetünk problémáira.

A 10 vizsgált személy hasonlósági mátrixának egyenkénti elemzéséből kitűnt, hogy a PFT-képek észlelésében jelentős egyéni eltérések is mutatkoznak. A fentebb leírt alaptípusokat ugyan a személyek általánosan megkülönböztetik, azonban csaknem minden vsz.-nél találtunk *egyes helyzeteket*, amelyeket a többiekől eltérően osztályoztak. A legnagyobb változékonyságot a közös csoport-struktúrában legbizonytalanabban reprezentált helyzetek (3, 22, 14, 20, 8, 6 képek) észlelésében figyelhetjük meg. A PFT-értelmezés további finomítását kínálja annak figyelembevétele, hogy egy személy miért sorol egy helyzetet más típusba, mint a többiek. Nyilván azért, mert hajlamos olyan mozzanatot vetíteni a szituációra, amely a többség számára nem észlelhető.

A teszt-jegyzőkönyvekből az is megállapítható volt, hogy a személyek válaszaikban is differenciálnak az eltérően észlelt helyzettípusok között, vagyis az egyes helyzettípusokra jellemző viselkedésminták különíthetők el. Természetesen még hasonlóan észlelt helyzetek pszichológiai jelentése is eltérő lehet az egyes személyek számára — például van, aki jogos felelősségrevonásra büntudati reakciót ad, míg más a felelősség elhárításával reagál. A helyzettípusok által kiváltott válaszminták elemzéséhez azonban az összegyűjtött anyagot kevésnek éreztük; többek között ez indított bennünket a második vizsgálatra.

Tanulságok. Az ismertetett eredmények alapján a következő általános megállá-

pításokat tehetjük:

1. A hasonlóságbecslés és a megismerési kategória-modell jól alkalmazható a frusztrációs helyzetek empirikus leírására.

2. Vannak olyan általános kategóriák, amelyeket a személyek többsége alkalmaz a frusztrációs helyzetek értékelésekor (tehát van a frusztrációs helyzetnek „objektív”, a helyzet megszabta jelentése).

3. Jellemző egyéni eltérések léteznek a frusztrációs helyzetek észlelésében. Előfordul, hogy ugyanazt a helyzetet különböző személyek eltérő jelentéssel érzélik. Tehát az egyén sajátosságai is belejátszanak a frusztrációs helyzetek pszichológiai jelentésének a meghatározásába.

4. Bár a válaszok statisztikai elemzését nem tudtuk elvégezni, a reakciók megfigyelése alapján megfogalmazhatjuk azt a — későbbiekben igazolandó — feltevést, hogy a személyek viselkedése a hasonlóan észlelt helyzetekben mutat konzisztenciát; más szóval a frusztrációs helyzet pszichológiai jelentése beleszól az adott helyzetben mutatott viselkedés meghatározásába.

5. Különböző személyek gyakran eltérően viselkednek hasonlóan észlelt helyzetekben is, tehát a hasonló értelmezés ellenére is eltérő lehet számukra a helyzetek pszichológiai jelentése.

Vizsgálatunk aláhúzza annak szükségességét, hogy egyrészt a frusztrációt alkalmas pszichológiai fogalmakban jellemezzük, másrészt pedig, hogy a frusztrációra adott reakciókat — így a PFT-válaszokat is — a helyzetek pszichológiai jelentésének függvényében írjuk le. A hasonlósági becslés módszere — mint kiderült — egyik alkalmas módszer lenne erre a célra. Érdemes lenne a helyzetek kategorizálását nagyobb populáción, például különböző klinikai csoportokon felmérni. Saját vizsgálatunkban úgy találtuk, hogy a frusztrációs helyzetek észlelésében három kategória jut általánosan szóhoz: 1. a frusztráció enyhítése; 2. jogosulatlan felelősségre vonással, illetve a személyt ért támadással jellemezhető erős frusztráció; 3. felettes-én-fenyegetettség. Vizsgálatunk alapján úgy véltük, hogy célszerű lenne a frusztrációra adott reakciók empirikus csoportosítását és statisztikailag megalapozott leírását is elvégezni. Következő vizsgálatunk megtervezésénél arra is kíváncsiak voltunk, hogy a helyzeteknek a válaszok hasonlósága alapján történő csoportosítása mennyire esik egybe a helyzetek észlelésének általános kategóriáival.

II. Kísérlet egy frusztrációs helyzet—reakció kérdőív kidolgozására

A kérdőív ismertetése. A kidolgozásra kerülő helyzetreakció kérdőívben a szituációkat a korábbi eredményekkel való összehasonlíthatóság, valamint a PFT-képek már említett előnyei miatt a PFT helyzeteivel reprezentáltuk. A kérdőív számára azt a 15 képet választottuk ki, amelyek a frusztrációs helyzetek észlelésének három általánosan előforduló szempontját a legjobban reprezentálták (1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 23, 24 képek).

A kérdőívben szereplő válaszmódok összeállításánál azt a szempontot tartottuk szem előtt, hogy lehetőleg a PFT válaszosztályozási rendszerben szereplő valamennyi választípus képviselve legyen. Ily módon adatokat reméltünk kapni arra vonatkozóan

is, hogy a válaszok *ad hoc* csoportosítása mennyire igazolható empirikusan. A válaszokat egyes szám első személyben fogalmaztuk meg. Néhány autonóm reakció bevonásával számuk összesen 26 lett.

A vizsgálati személyek valamennyi helyzetben, mind a 26 válasznál egy hétfokú skálán jelezték, hogy az adott helyzetben mennyire jellemző rájuk az adott válaszforma. E célból mind a 15 kép mellé egy válaszlapot mellékelünk (3. táblázat), amelyen a 26 válasz és mindegyikhez egy-egy skála volt feltüntetve. Az instrukcióban a vizsgálati személyeket megkértük, képzeljék bele magukat a megfelelő személy helyébe, s a

3. táblázat

Úrlapminta a frusztrációs helyzet–reakció kérdőívhez

Képzeld magát a képen ábrázolt helyzetbe! Minél inkább jellemző lenne Önre az adott válasz ebben a helyzetben, annál nagyobb szám bekarikázásával jelölje! Tehát 0 – egyáltalán nem jellemző, ... 6 – nagyon jellemző.

dühöt érzek	0–1–2–3–4–5–6
tehetetlennek érzem magam	0–1–2–3–4–5–6
a szívem gyorsabban ver	0–1–2–3–4–5–6
elvesztem a türelmemet	0–1–2–3–4–5–6
megijedek	0–1–2–3–4–5–6
káromkodok	0–1–2–3–4–5–6
a kezem remeg	0–1–2–3–4–5–6
lelkiismeret-furdalást érzek	0–1–2–3–4–5–6
nem tulajdonítok jelentőséget a dolognak	0–1–2–3–4–5–6
veszekedek	0–1–2–3–4–5–6
örülök, hogy így történt	0–1–2–3–4–5–6
fogamat csikorgatom	0–1–2–3–4–5–6
izmaim megfeszülnek	0–1–2–3–4–5–6
szorongok	0–1–2–3–4–5–6
grimaszokat vágok	0–1–2–3–4–5–6
ingerült vagyok	0–1–2–3–4–5–6
nem tudok megmozdulni	0–1–2–3–4–5–6
úgy érzem, lehetetlen helyzetbe kerültem	0–1–2–3–4–5–6
elsápadok	0–1–2–3–4–5–6
szeretném, ha valaki segítene	0–1–2–3–4–5–6
kínos helyzet, de senki sem tehet róla	0–1–2–3–4–5–6
úgy érzem, ezt nekem kell megoldanom	0–1–2–3–4–5–6
elpirulok	0–1–2–3–4–5–6
nem nyugtalanítom magam, idővel úgyis megoldódik	0–1–2–3–4–5–6
szemrehányást tennék	0–1–2–3–4–5–6
legszívesebben elfutnék	0–1–2–3–4–5–6

számok bekarikázásával jelezzék, mennyire jellemző rájuk ilyen helyzetekben az adott válaszforma.

A kérdőívet — normatív adatok nyerése céljából — egy egészséges mintán és különböző betegcsoportokon vettük fel. A betegeknek, akik az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben állottak kezelés alatt, a kérdőívet a teljes pszichológiai kivizsgálás folyamatába iktattuk, így náluk a kérdőív-eredményeket projektívetest-adatokkal (Rorschach) is összevethettük. Az orvosi diagnózis felállítása a kérdőívektől függetlenül, azok kiértékelése előtt történt.

Vizsgálati személyek: Az egészséges vizsgálati csoportot harminc 19–23 éves, nem pszichológia szakos bölcsészhallgatókból álló, meglehetősen homogén minta képezte. A betegek közül a vizsgálatban főleg neurotikus betegek vettek részt, akiknél a kérdőíves vizsgálathoz szükséges odafigyelés és kooperáció biztosítható volt. Diagnosztikus besorolásuk a WHO revideált (75.5) osztályozási rendszerében az alábbi megoszlást mutatta:

300 — *Neurotikus kórképek* (300.0 szorongásos állapotok; 300.1 hisztéria; 300.2 fóbias állapotok; 300.4 neurotikus depresszió) (n=35). Eredetileg a felsorolt alosztályokat reprezentáló betegcsoportokat külön-külön elemeztük, azonban miután lényeges eltérést a kérdőív-profilokban így módon nem sikerült kimutatni, az alábbiakban a neurotikus csoportot összevontan kezeljük.

296.1 *Pszichózis maniako-depresszív, depressziós típus* (n=2)

297. *Paranoid állapotok* (n=8)

301.7 *Személyiségzavar, túlnyomóan szociopathiás vagy aszociális megnyilvánulásokkal* (n=4).

Az utóbbi három csoport profiljait a neurózistól gyökeresen eltérő állapotkép miatt az alacsony elemszámok ellenére is érdemesnek látszott külön elemzésnek alávetni. Ez az összehasonlítás tájékozódó volt, törekvésünk középpontjában az állott, hogy magának a kérdőív-profilnak a jellegzetességei alapján állítsunk össze csoportokat.

Az adatok feldolgozása: Meghatároztuk a helyzetek, a válaszok és a személyek közötti korrelációs mátrixokat mind az egészséges, mind a beteg vizsgálati csoportokban. A helyzetek közötti korreláció azt mutatja meg, hogy két helyzet mennyire váltott ki hasonló kérdőív-válaszokat; a válaszok közötti korreláció akkor magas, ha két válasz egyszerre, hasonló helyzetekben jelenik meg; végül a személyek közötti korreláció attól függ, hogy két személy mennyire reagál egymáshoz hasonlóan a különböző helyzetekben. A korrelációs mátrixokat főtengelekomponeens-analízisnek vetettük alá (vö. HARMAN, 1967; LAWLEY és MAXWELL, 1971); a faktor-modellt az 1-nél nagyobb sajátértékű sajátvektorok megtartásával határoztuk meg. Az így elkészített modell mind az egészséges, mind a betegcsoport esetében a válaszvariánciának rendszerint több mint 80%-át értelmezte. A főtengelekomponeens-modellen varimax rotációt alkalmaztunk, hogy a pszichológiai leg-egyszerűbben értelmezhető faktormodellhez jussunk.

A faktorértékek kiszámításához szükséges együtthatókat a következő képlet alapján határoztuk meg:

$$g = B'AL_m^{-2}A'z \quad (\text{lásd HARMAN, 1967}), \text{ ahol } g \text{ a faktorérték-vektor, } z \text{ az adatvektor,}$$

A a főtengelekomponeens-mátrix, B a rotált faktormátrix, A' és B' ezek transzponáltjai, L_m pedig az m megtartott sajátértékből képzett diagonális mátrix. Az együtthatók mátrixát az $M = B'AL_m^{-2}A'$ képlet adja meg.

Az így kapott együtthatók alapján minden személynél meghatároztuk a helyzet—reakció mátrixot mind az egészségesek, mind a betegek adataiból számolt faktormodellben. A helyzet—reakció mátrixot a következőképpen definiáltuk:

$$H = S(RZ)',$$

ahol S a helyzetfaktorok, R a válaszfaktorok kiszámításához szükséges együtthatók mátrixa, Z az adatmátrix az illető személynél. Ez azt jelenti, hogy az *i* helyzetfaktoron a *j* válaszfaktor mértéke

$$h_{ij} = \sum_{p=1}^{15} \sum_{q=1}^{26} s_{ip} r_{jq} z_{pq}$$

A képletet azért találtuk alkalmasnak, mert így egy adott helyzetfaktoron bizonyos válaszfaktorok képlet alapján számolt értéke függ mind az egyes helyzetek súlyozódásától az illető helyzetfaktoron, mind az egyes válaszok súlyozódásától az adott válaszfaktoron. Eszerint például az I. helyzetfaktoron a II. válaszfaktor értéke leginkább attól függ, hogy hogyan válaszolt a személy az I. helyzetfaktorral erősen korreláló helyzetekben, a II. válaszfaktort erősen súlyozó válaszokban.

Meghatároztuk és d-próbával összehasonlítottuk mind az egészséges, mind a betegcsoport átlagos helyzet—reakció mátrixait. Az egészségeseknél, illetve betegeknel kapott faktormodellt a kiindulási csoport adatai alapján standardizáltuk, úgy, hogy annak átlaga 50, szórása 10 legyen minden helyzetfaktor/reakciófaktor értéken. Azokat a mutatókat, amelyek negatív irányban mértek, a standardizálás előtt -1-gyel beszoroztuk. Az eredmények értelmezésénél elsősorban az egészségeseknél kapott faktormodellt vettük alapul.

Meghatároztuk a különböző csoportok standard pontértékben számolt helyzet—reakció mátrixát, s azokat profil formájában ábrázoltuk. Az 50-es értéktől való eltérések iránya és mértéke az egyes helyzettypusokban az adott csoport válaszaiban mutatkozó jellemző eltéréseket jelzi a standardizálási csoporthoz képest.

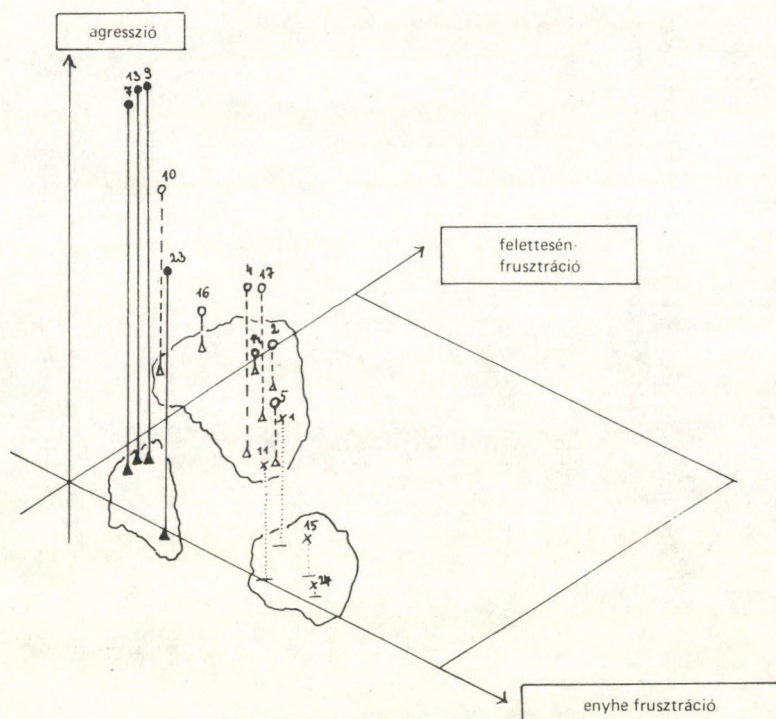
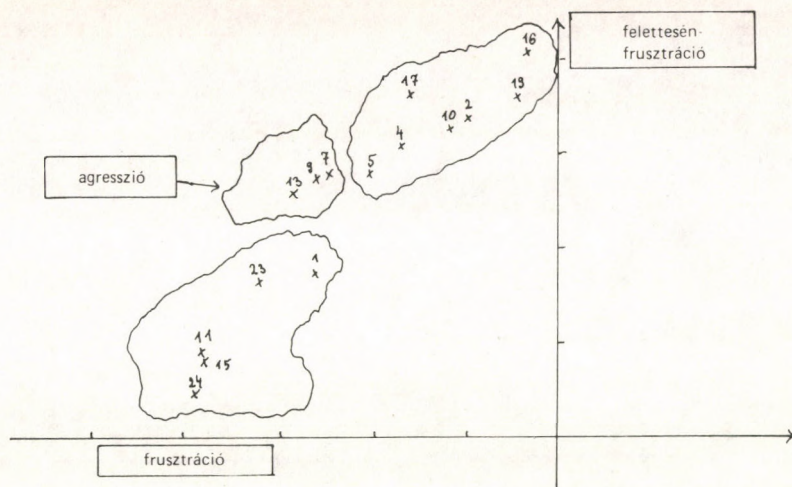
Az egészséges, illetve beteg személytypusokat az egyes személyfaktorokat erősen súlyozó egyenekből állítottuk össze. Feltételeztük, hogy az egyes személyfaktorok a különböző helyzetekben mutatott hasonló válaszmintázat alapján különülnek el.

Az alábbiakban csak a betegtypusok profil-jellemzőit ismertetjük. E betegtypusok Rorschach-teszt adataiból — az alacsony elemszámok miatt egyelőre statisztikai elemzés igénye nélkül — leíró jellegű összehasonlítást készítettünk. A kérdőívben elkülönülő betegtypusokra azokat a Rorschach-jellegzetességeket tekintettük jellemzőnek, amelyek a típusba tartozó betegek 67–100%-ánál (az elemszámtól függően) előfordultak.

Eredmények

Szituációs faktorok. A 15 helyzet egymás közötti korrelációit egyetemista és beteg vsz.-ek esetében a 4. és 5. táblázatban tüntettük fel. A korrelációs mátrixok faktorelemzése azt mutatta, hogy az egyetemisták válasz-eltéréseinek nagy része három, a betegeké pedig két szituációs faktorról írható le. A szituációs faktorok faktorsúlyait a 6. táblázatban tüntettük fel. A helyzetek elhelyezkedését a betegeknel, illetve az egészségeseknel kapott 2-, illetve 3-dimenziós faktortérben az 1. ábrán ábrázoltuk. Figyelemre méltó, hogy a két eltérő vizsgálati mintán kapott faktormodellben jelentős egybeesések mutatkoznak: mindkét csoportnál három — a típuson belül erősen korreláló, a faktortérben egymáshoz közel elhelyezkedő helyzetekből álló — helyzettypus különíthető el. Az első típusba azok a helyzetek tartoznak, amelyek a betegeknel is és az egészségeseknel is az 1. faktort súlyozzák (2, 4, 5, 10, 16, 17 és 19 PFT-képek). E helyzettypus egybeesik a helyzetészleléssel kapcsolatos vizsgálatban kapott 3. fő helyzetosztállyal, amelyre a képek tartalma alapján a „felettes-én-fenyegető” helyzetek elnevezést javasoltuk. Eszerint az I. faktor az egyes PFT-képekben foglalt felettes-én-fenyegetést mérné.

A második faktort súlyozó helyzetek — az 1, 4, 11, 24, betegeknel a 23 képek — egybeesnek az első percepciók válaszosztályt (enyhített frusztráció) súlyozó helyze-

1. ábra

A PFT-helyzetek elhelyezkedése a betegek (fent) és az egyetemisták (lent) adatai alapján modellált faktortérben

4. táblázat

PFT-helyzetek közötti korrelációk a helyzet—válaszmód kérdőív alapján,
30 egészséges egyetemista személynél ($n_p=780$)

	S 1	S 2	S 4	S 5	S 7	S 9	S10	S11	S13	S15	S16	S17	S19	S23	S24
S 1	1.00														
S 2	.20	1.00													
S 4	.39	.42	1.00												
S 5	.31	.34	.40	1.00											
S 7	.27	.24	.32	.21	1.00										
S 9	.35	.24	.47	.30	.58	1.00									
S10	.11	.49	.38	.30	.36	.42	1.00								
S11	.47	.11	.21	.22	.25	.27	.01	1.00							
S13	.28	.25	.37	.23	.56	.60	.37	.27	1.00						
S15	.46	.15	.27	.31	.19	.20	.02	.57	.21	1.00					
S16	.09	.58	.34	.28	.23	.25	.53	-.04	.23	-.01	1.00				
S17	.32	.52	.51	.41	.32	.42	.45	.20	.38	.23	.49	1.00			
S19	.10	.48	.27	.22	.20	.21	.39	.04	.19	.05	.59	.52	1.00		
S23	.33	.10	.26	.17	.32	.37	.19	.38	.36	.25	.03	.25	.06	1.00	
S24	.45	.13	.27	.25	.17	.11	-.04	.60	.13	.66	-.04	.16	.03	.27	1.00

PFT-helyzetek közötti korrelációk a helyzet–válaszmód kérdőív alapján,
a megvizsgált 49 betegnél ($n_p=1274$)

	S 1	S 2	S 4	S 5	S 7	S 9	S10	S11	S13	S15	S16	S17	S19	S23	S24
S 1	1.00														
S 2	.40	1.00													
S 4	.42	.50	1.00												
S 5	.35	.42	.47	1.00											
S 7	.39	.40	.47	.54	1.00										
S 9	.42	.37	.50	.50	.60	1.00									
S10	.30	.39	.41	.42	.48	.51	1.00								
S11	.43	.31	.35	.37	.43	.42	.30	1.00							
S13	.40	.38	.46	.50	.61	.66	.52	.47	1.00						
S15	.37	.32	.34	.34	.42	.42	.29	.54	.47	1.00					
S16	.31	.53	.45	.40	.44	.42	.48	.26	.47	.28	1.00				
S17	.38	.49	.48	.48	.49	.55	.51	.40	.52	.36	.62	1.00			
S19	.32	.49	.41	.37	.42	.33	.40	.26	.34	.30	.60	.53	1.00		
S23	.35	.29	.37	.38	.48	.51	.38	.46	.53	.43	.36	.49	.31	1.00	
S24	.38	.31	.31	.35	.35	.32	.23	.50	.38	.56	.21	.33	.26	.47	1.00

A PFT-helyzetek faktorszerkezete a helyzet—válaszmód kérdőív alapján
30 egyetemista, illetve 49 beteg személy válasza alapján*

EGYETEMISTÁK				BETEGEK		
helyzet	I.	II.	III.	I.	II.	helyzet
S 2	.79	.13	-.07	.68	-.20	S 2
S 4	.50	.32	-.37	.62	-.34	S 4
S 5	.47	.38	-.13	.55	-.41	S 5
S10	.64	-.11	-.40	.66	-.24	S10
S16	.83	-.11	-.09	.82	-.09	S16
S17	.70	.22	-.29	.73	-.32	S17
S19	.76	-.01	-.03	.73	-.11	S19
S 1	.15	.65	-.28	.35	-.52	S 1
S11	-.04	.77	-.24	.18	-.76	S11
S15	.07	.83	-.07	.17	-.76	S15
S24	.03	.86	.00	.09	-.77	S24
S 7	.18	.09	-.77	.56	-.50	S 7
S 9	.24	.13	-.80	.55	-.52	S 9
S13	.19	.11	-.79	.52	-.57	S13
S23	-.02	.35	-.56	.34	-.64	S23

*Bár a betegadatok variáciájának jelentős része 2 helyzetfaktorról leírható, a 7., 9. és 13. helyzetek itt is jól elkülönülő — az I. és a II. faktort egyaránt súlyozó — csoportot alkotnak (lásd 1. ábrát)

tekkel. A 3. típusba tartozó helyzetek (7, 9, 13, egyetemistáknál 23 képek) egyetemistáknál a 3. faktort súlyozzák, míg betegeknél az I. (felettes-én-) és a II. faktoron egyaránt jelentős súllyal szerepelnek. E helyzetek a 2. percepció helyzettypust súlyozzák, amelynek jellemzője, hogy a frusztráció nem tekinthető meg nem történni, a helyzetben a nyílt agresszió megengedett, sőt adekvát. Kézenfekvő ezek alapján a helyzetfaktorok olyan értelmezése, hogy egészségeseknél a II. faktor a helyzetben jelenlevő, a frusztrációt enyhítő mozzanatot mérné (elnevezése „enyhített frusztráció”), míg a III. faktor a személyt érő erős frusztráció, agresszió mutatója lenne. A betegeknél a II. faktor, amelyet mindkét utóbbi típus súlyoz, a frusztrációs mozzanat jelenlétét mérné.

A betegeknél és az egyetemistáknál is jelentős egybeesés mutatkozik tehát a helyzetek észlelése és a kérdőívre adott válaszok alapján elkülönülő helyzettypusok között. Ez arra mutat, hogy a válaszokat leginkább az határozza meg, hogy a személy a szituációt hogyan észleli, s hogy az milyen jelentéssel bír a számára.

Ebben az összefüggésben értelmezhető az a tény, hogy a zömében neurotikus betegekből álló betegcsoportban nem különült el a III. faktor. Ha egy pillantást vetünk a 7. táblázatra, amely a helyzettypusok típuson belüli, ill. típusok közötti átlagos korrelációit tünteti föl, rögtön feltűnik, hogy a típusok közötti korrelációk a betegeknél sok-

7. táblázat

Az egyes helyzettypusok közötti átlagos korrelációk egészséges és beteg személyeknél*

E G Y E T E M I S T Á K			
	felettes-én-helyzet	enyhe frusztráció	agresszió
felettes-én-helyzet	.42		
enyhe frusztráció	.14	.54	
agresszió	.26	.24	.46
B E T E G E K			
	felettes-én-helyzet	enyhe frusztráció	agresszió
felettes-én-helyzet	.47		
enyhe frusztráció	.32	.44	
agresszió	.42	.38	.56

*A főátló az egyes helyzettypusokba tartozó helyzetek egymás közötti átlagos korrelációját tartalmazza.

kal magasabbak. Válaszaikban tehát kevésbé differenciálnak az egyes helyzettypusok között. Másrészt viszont szembetűnő, hogy az agressziót hordozó 3. típus a betegeknél igen erősen korrelál a felettes-én-fenyegetést hordozó 1. típusal. Tehát azok a helyzetek, amelyekben agresszív viselkedés lenne az adaptív, a betegeknél hasonló válaszok-

hoz vezetnek, mint amit a felettes-én-fenyegetést, felelősségre vonást tartalmazó helyzetek váltanak ki. Az agressziót indukáló helyzetek pszichológiai jelentése a betegek számára felettes-én-mozzanatot tartalmaz. Kézenfekvő az eredményeknek az agresszió-elfojtás koncepciója alapján történő értelmezése: a helyzet által indukált agresszió büntudati szorongást vált ki. Mint látni fogjuk, a helyzet – reakció mátrixok további alátámasztást nyújtanak ehhez. A 3. helyzettípusban adott válaszok leírásához nincs szükség újabb faktor bevezetésére, azok a frusztrációs mozzanat (I. faktor) és a felettes-én-mozzanat (II. faktor) kombinációjával leírhatók.

Összehasonlítottuk a 3 helyzettípusban adott átlagos válaszerősséget mind egészséges, mind beteg személyeknél (8. táblázat). Az elvégzett t-próbák valamennyi össze-

8. táblázat

Az átlagos válaszerősségek összehasonlítása a különböző helyzettípusokban*

helyzettípus	egészséges átlag	beteg- átlag	t	df	p
A	1.703	2.305	19.369	57	.001
B ₁	.877	1.574	16.673	57	.001
B ₂	.962	1.600	16.860	57	.001
C ₁	1.556	1.979	9.304	57	.001
C ₂	1.634	2.070	8.228	57	.001

			t	df	p
A	vs.	B ₁	20.8884	29	.001
A	vs.	C ₁	3.3333	29	.01
B ₁	vs.	C ₁	14.8404	29	.001

egyetemisták

			t	df	p
A	vs.	B ₂	19.373	48	.001
A	vs.	C ₂	5.380	48	.001
B ₂	vs.	C ₂	10.503	48	.001

betegek

- A: felettes-én-helyzet
 B₁: enyhe frusztráció az egyetemisták faktormodelljében
 B₂: enyhe frusztráció a betegek faktormodelljében
 C₁: agresszió az egyetemisták faktormodelljében
 C₂: agresszió a betegek faktormodelljében

*A táblázat felső része az egészséges és a betegátlagok kétmintás t-próbával történő összehasonlítását tartalmazza, míg baloldalt az egyes helyzettípusok egymás közötti összehasonlítását találjuk egymintás t-próbával, vizsgálati csoportonként

hasonlításnál .001 szinten szignifikáns különbséget jeleznek: mindkét csoportban a fellettes-én-helyzetek váltják ki a legintenzívebb, az enyhített frusztrációk pedig a legenyhébb reakciókat. A betegek valamennyi helyzettípusban intenzívebb reakciókról számolnak be, mint az egyetemisták.

Válaszfaktorok. A 26 válasz faktorelemzése az egyetemistáknál 5 válaszfaktort eredményezett. A válaszok .30-nál nagyobb abszolút értékű faktorsúlyait a 9. táblázatban tüntettük fel. A táblázatban a válaszokat úgy csoportosítottuk, hogy az egymással nagymértékben korreláló, a faktortérben közel elhelyezkedő válaszok kerüljenek egy csoportba. Az így kapott válaszcsoportok a válaszok tartalma alapján a következőképpen írhatók le: A) szorongást kifejező válaszok (a szorongás pszichés átélése és vegetatív tünetei); H) büntudati szorongás, lelkiismeret-furdalás; B) izomfeszültség; C) tehetetlenségérzés; D) agresszív feszültség átélése; E) agresszív viselkedést kifejező válaszok; F) a helyzetet bagatellizáló, jelentéktelenítő válaszok.

A 9. táblázatból a következők olvashatók le: az I faktort a H (büntudati szorongás), A (pszichikus és vegetatív szorongástünetek) és C (tehetetlenségérzés) válaszcsoportok súlyozzák jelentősen. A faktorról legjobban a „lelkiismeret-furdalást érzek” válasz korrelál (.80). Kézenfekvő a faktor olyan értelmezése, hogy az a büntudati- (fellettes-én-) szorongást mérné. A lelkiismeret-furdalás átélésén kívül ez szorongásélményekkel és tehetetlenségérzéssel jár, ezért súlyozza a faktort az A és a C válaszcsoport.

A II. faktort a D és az E válaszcsoport súlyozza a legerősebben, a faktor egyértelműen az agressziót (agresszió átélése és agresszív viselkedés) méri. A III. faktorról az A (ezen belül is elsősorban a vegetatív reakciók) és B (izomfeszültség) válaszcsoportok korrelálnak. A H (büntudati szorongás) válaszcsoport viszont nem súlyozza a faktort. Ezek szerint a III. faktor olyan vegetatív szorongásos reakciók mutatója lenne, amelyek a büntudati szorongás átélésétől függetlenül is jelentkezhetnek. A IV. faktort kizárólag a bagatellizáló, indulattalanító válaszok súlyozzák. Az V. faktor kétpólusú: a tehetetlenségérzést kifejező válaszok súlyozzák az egyik, a feszültségtelenítő, elhárító válaszok a másik pólusát. A faktort a pszichikus feszültségélmény mutatójának tekintettük.

A betegek adataiból számolt válaszfaktor-struktúra (10. táblázat) sok hasonlóságot mutat az egyetemistákéval. Ugyanakkor jellemző — jól értelmezhető — különbségek is mutatkoznak. A válaszvariancia nagy része négy faktorról leírható. Az első szembevetendő eltérés, hogy a betegeknek nem különülnek el egymástól a szorongásos és a büntudatot kifejező válaszok: valamennyien egy — az I. faktort súlyozó — válaszcsoportba sorolhatók. A faktorról ezenkívül még az izomfeszültséget (B) és a tehetetlenségérzést (C) kifejező válaszok korrelálnak — értelmezése ugyanaz lehet, mint az egyetemistáknál kapott I. faktorré. Az említett megkülönböztetés hiányának tudható be, hogy az egyetemisták III. válaszfaktorának a betegeknek nincs megfelelője. A szorongást a betegek elsősorban büntudati szorongásként élik meg.

A II. és III. faktor szinte teljesen egybeesik az egyetemistáknál kapott II. és IV. faktorról — e faktorok az agresszió, illetve a jelentéktelenítő, indulattalanító tendenciák erősségét mérik. A betegeknek kapott IV. faktort az egyetemistáknál kapott V. faktorhoz hasonlóan erősen súlyozzák a tehetetlenségérzést kifejező válaszok. A betegeknek az agresszió átélése (D) válaszcsoport is korrelál a faktorról. A tehetetlenségérzés e faktoron mint az agresszió tehetetlen átélése jelenik meg, s így sajátos, a betegekre jellemző válaszmínőséget tükröz.

Egyetemisták válaszainak faktorszerkezete*

<i>Reakciók / Faktorok</i>	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>
<i>A. (szorongás)</i>					
megijedek	.71		.38		
szorongok	.65		.52		
nem tudok megmozdulni	.46		.62		
elsápadok	.57		.64		
legszívesebben elfutnék	.57		.36		
a kezem remeg	.57		.36		
<i>H. (bűntudati szorongás)</i>					
lelkiismeret-furdalást érzek	.80				
úgy érzem, ezt nekem kell meg- oldanom	.54				
elpirulok	.64				
<i>B. (izomfeszültség)</i>					
fogamat csikorgatom		-.40	.61		
izmaim megfeszülnek			.76		
<i>C. (tehetetlenség-érzés)</i>					
a szívem gyorsabban ver	.59	-.40	.36		
úgy érzem, lehetetlen helyzetbe kerültem	.69				
szeretném, ha valaki segítene	.42				.39
tehetetlennek érzem magam	.55	-.36			.43
<i>D. (agresszió átélése) és E (agresszív viselkedés)</i>					
dühöt érzek		-.76			
elvesztem a türelmemet		-.79			
ingerült vagyok		-.73			
káromkodok		-.62			
veszekedek		-.77			
grimaszokat vágok		-.68			
szemrehányást tennék		-.73			
<i>F. (bagatellizálás)</i>					
nem tulajdonítok jelentőséget a dolognak	-.38			.54	-.40
nem nyugtalanítom magam, idővel úgyis megoldódik				.78	
kínos helyzet, de senki sem tehet róla				.68	
örülök, hogy így történt					-.71

*csak a .30-nál nagyobb faktorsúlyokat tüntettük föl

A betegek válaszainak faktorszerkezete
(.30-nál nagyobb faktor-súlyok)

<i>Reakciók / Faktorok</i>	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>
<i>A. (szorongás)</i>				
megijedek	.71			
lelkiismeret-furdalást érzek	.74			
szorongok	.73			
nem tudok megmozdulni	.64			
elsápadok	.63			
úgy érzem, ezt nekem kell megol- danom	.56			
elpirulok	.61			
legszívesebben elfutnék	.63			
<i>B. (izomfeszültség)</i>				
a kezem remeg	.65	-.30		
izmaim megfeszülnek	.56	-.46		
<i>C. (tehetetlenség-érzés)</i>				
a szívem gyorsabban ver	.54			-.44
úgy érzem, lehetetlen helyzetbe kerültem	.55			-.51
szeretném, ha valaki segítene	.47			-.54
<i>D. (agresszió átélése)</i>				
dühöt érzek		-.54		-.59
elvesztem a türelmemet		-.48		-.60
ingerült vagyok		-.58		-.48
<i>E. (agresszív viselkedés)</i>				
káromkodok		-.70		
veszekedek		-.76		
fogamat csikorgatom	.35	-.66		
grimaszokat vágok		-.66		
szemrehányást tennék		-.71		
<i>F. (bagatellizálás)</i>				
nem tulajdonítok jelentőséget a dolognak			.70	
kínos helyzet, de senki sem tehet róla			.69	
nem nyugtalanítom magam, idővel úgyis megoldódik			.72	
<i>G. (egyéb)</i>				
tehetetlennek érzem magam				-.69
örülök, hogy így történt		.32		

Amint láttuk, a válaszok faktorelemzésével jól értelmezhető faktorstruktúrát sikerült feltárni. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy a válaszfaktorok különböző szituációs faktorok mentén meghatározott értékeivel leírjuk a vizsgálati csoportok válaszmintázatát az egyes helyzettípusokban.

A vizsgálati csoportok válaszjellemzői. A fentiekben ismertetett módon minden helyzetfaktor mentén kiszámítottuk az egyes válaszfaktorok mértékét. Az egyetemisták adatai alapján modellált faktortérben ez egy 3X5 dimenziós, a betegek adatai alapján készített modellben egy 2X4 dimenziós helyzet–reakció mátrix meghatározását jelentette. A negatív irányban mérő faktorértékek –1-gyel történő beszorzása után az egyes válaszfaktorok pozitív értékei valamennyi helyzettípusban a következőket mutatják: Az egyetemisták adatai alapján készített modellben az R₁ válaszfaktor a büntudati szorongást, R₂ az agressziót, R₃ a vegetatív szorongásos válaszokat, R₄ a bagatellizálást méri. R₅ pozitív értékei az indulattalanítást, feszültségtelenítést, negatív értékei pedig a pszichikus feszültség átélését mutatják. A betegek adatai alapján készített modellben R₁ a (büntudati) szorongást, R₂ az agressziót, R₃ a bagatellizálást, R₄ a tehetetlen agresszió-átélést méri.

A 2. és 3. ábrán ábrázoltuk a kétféle modellben az egyetemisták és a betegek átlagos válaszprofilját. Minden helyzetfaktornál a vízszintes tengelyen a válaszfaktorok, a függőleges tengelyen pedig az átlagos faktorértékek vannak feltüntetve. Az ábrákról leolvasható, hogy az egyetemisták és a betegek válaszprofiljának menete rendkívül hasonló. Ez arra mutat, hogy a helyzetek különböző személyeknél is ugyanazt a jellemző válaszmintázatot hívják elő.

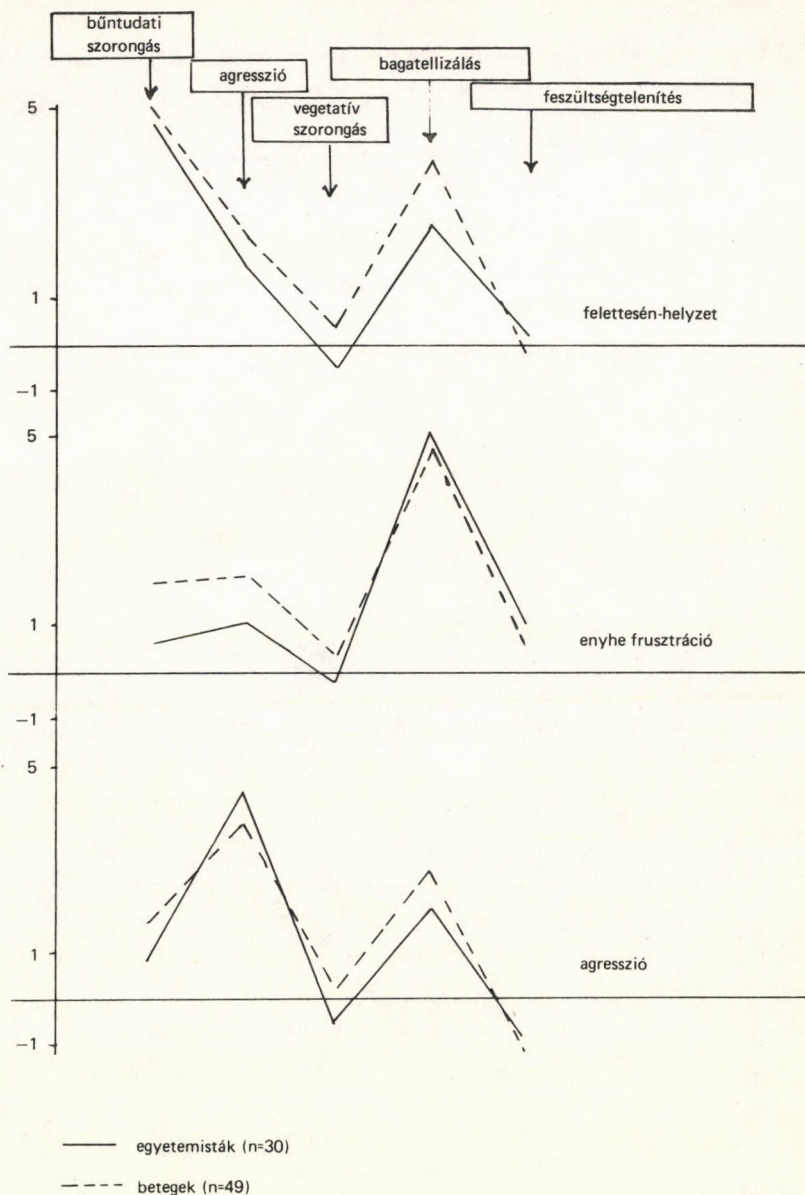
Az egyetemisták adatai alapján készített modellben (2. ábra) felettes-én-helyzetben a büntudati szorongás (R₁), enyhített frusztráció esetén a bagatellizálás (R₄), agresszió vagy súlyos frusztráció esetén az agresszív válaszok (R₂) mértéke emelkedik meg a másik két helyzettípushoz képest. Leginkább feszültségtelített (R₅) a 3. helyzetfaktor (agresszió), legkevésbé a 2. helyzetfaktor (enyhe frusztráció). A betegek adatai alapján készített modellben (3. ábra) felettes-én-helyzetben a büntudati szorongás (R₁) és a tehetetlen agresszió-érzés (R₄), frusztráció esetén viszont az agresszív viselkedést kifejező és a bagatellizáló válaszok (R₂ és R₃) értéke a nagyobb.

A profilmenet hasonlósága ellenére az egyetemista és a főleg neurotikus betegek közül álló betegcsoport profiljai között számos jól értelmezhető, statisztikailag szignifikáns mennyiségi különbség volt kimutatható (11. táblázat). Az egyetemisták adatai alapján készített modellben a felettes-én-helyzet a betegeknek ugyanakkora büntudati szorongást váltott ki, mint az egyetemistáknál (R₁), azonban a betegeknek ezzel együtt járt az agresszív és a bagatellizáló válaszok arányának megemelkedése (R₂ és R₄), valamint a vegetatív szorongásos tüneteket (R₃) kifejező válaszok nagyobb száma.

Enyhített frusztráció esetén a betegek nagyobb büntudati szorongással (R₁), agresszióval és vegetatív szorongást kifejező válaszokkal reagálnak (R₂ és R₃). Ha agresszió éri őket, fokozott büntudati szorongás (R₁) jelentkezik, és megemelkedik a bagatellizáló válaszok (R₄) aránya.

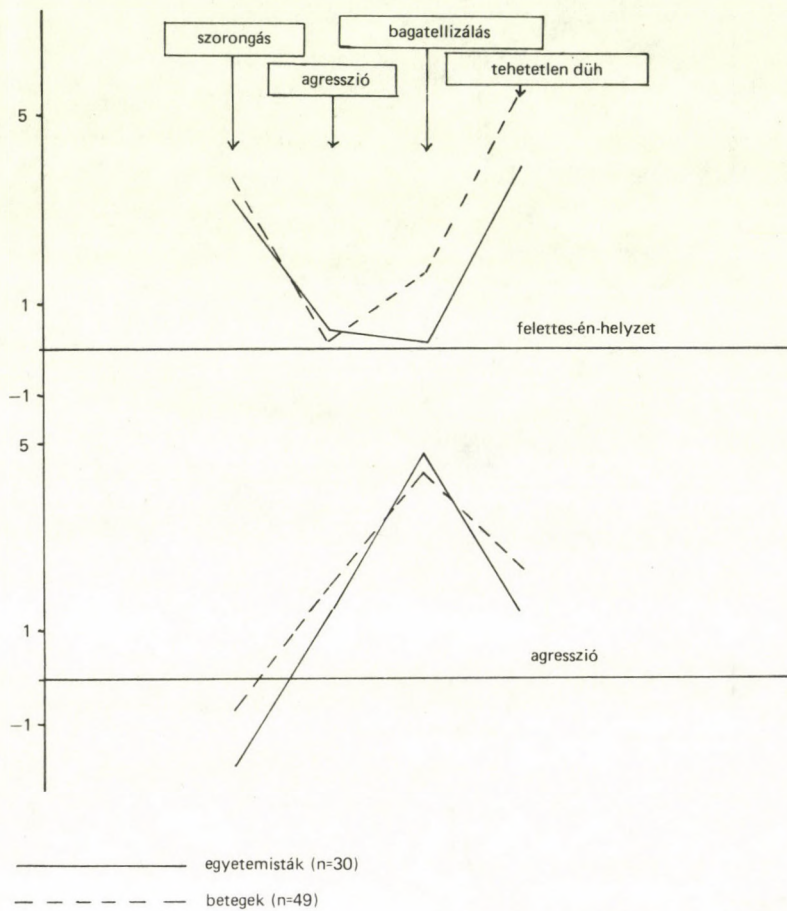
A betegek adatai alapján készített modellben felettes-én-helyzetben betegeknek több a helyzetet jelentéktelenítő (R₃) és tehetetlen agresszió-átélést kifejező (R₄) válasz, az ént érő frusztráció esetén viszont nagyobb a büntudati szorongás (R₁).

A fent leírt különbségek elsősorban a betegcsoport zömét kitevő neurotikus be-

2. ábra

Átlagos helyzet–reakció profilok az egyetemi hallgatók adatai alapján készített modellben

3. ábra

Átlagos helyzet–reakció profilok a betegek adatai alapján készített modellben

Egyetemista és beteg személyek válaszprofiljainak összehasonlítása d-próbával ★★

A) Az egyetemisták adatai alapján kapott mátrixban

<i>helyzetfaktor</i>	<i>válaszfaktor</i>	<i>egyetemista átlag</i>	<i>beteg átlag</i>	<i>d</i>
felettes-én-helyzet	R ₁	4.75	5.12	0.8398
	R ₂	1.63	2.46	2.5936*
	R ₃	-.42	.44	2.3320*
	R ₄	2.51	3.86	3.4169**
	R ₅	.02	-.25	0.8682
enyhített frusztráció	R ₁	.59	1.90	4.6005***
	R ₂	1.04	2.08	3.6873**
	R ₃	-.02	.37	2.2083*
	R ₄	5.06	5.01	0.1034
	R ₅	1.00	.51	1.5174
agresszió	R ₁	.81	1.55	2.3567*
	R ₂	4.43	3.83	1.4235
	R ₃	-.41	.06	1.5912
	R ₄	2.00	2.81	2.0241*
	R ₅	-.72	-.83	0.4475

B) A betegek adatai alapján modellált mátrixban

<i>helyzetfaktor</i>	<i>válaszfaktor</i>	<i>egyetemista átlag</i>	<i>beteg- átlag</i>	<i>d</i>
felettes-én-helyzet	R ₁	3.36	3.73	0.7909
	R ₂	.42	.25	0.4985
	R ₃	.10	1.60	3.1735**
	R ₄	3.88	5.43	3.9261***
	R ₅	-1.98	-.70	3.4030**
frusztráció	R ₂	1.44	1.59	0.5765
	R ₃	4.87	4.32	1.1609
	R ₄	1.50	2.43	2.6053*

*p < .05 **p < .01 ***p < .001

★★szabadságfok 29 és 57 közé esik

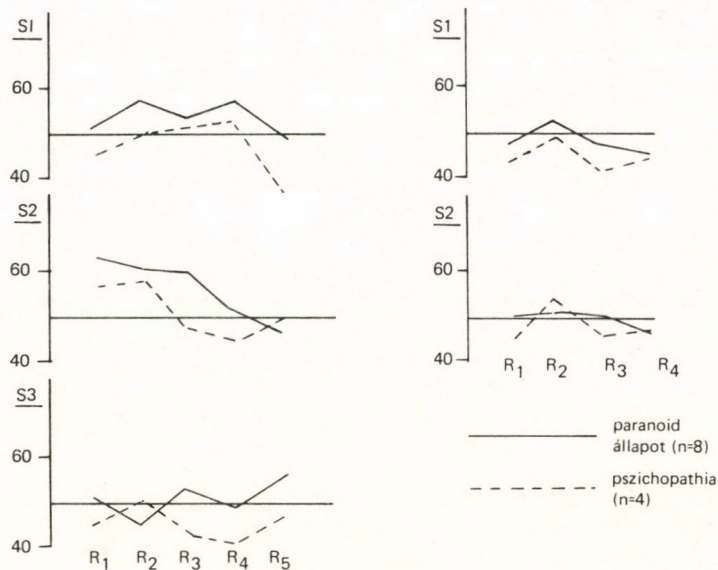
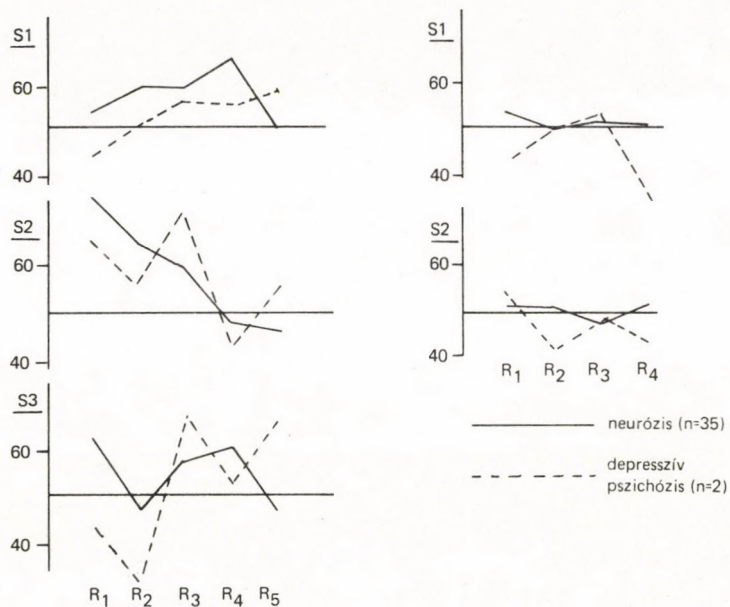
tegek alkalmazkodási problémáinak irányát jelezhetik (amint azt később, a különválasztott neurotikus profil elemzésénél még pregnánsabban megfigyelhetjük). A büntudati szorongás generalizálódik: nemcsak akkor számolnak be róla, amikor az adekvát lenne, hanem enyhe frusztráció esetén, illetve olyan helyzetekben is, amikor az adekvát viselkedés a nyílt agresszió lenne. A büntudati szorongás mellett gyakran számolnak be vegetatív szorongásos tünetekről. A feszültséget indukáló felettes-én- és agressziós helyzetekben megemelkedik a bagatellizáló, indulattalanító válaszok aránya; agresszív viselkedés pedig inadekvátan – felettes-én-helyzetekben és enyhe frusztráció esetén – figyelhető meg.

Ezek az eredmények összhangban vannak egy, az agresszió-elfojtásra épülő dinamikus modell predikcióival: az erős felettes-én következtében gyakran váltódik ki büntudati szorongás; a szorongás vegetatív tünetekhez vezet. A szorongásos feszültséggel egyidejűleg megemelkedik az elfojtást jelző, indulattalanító válaszok aránya. Agressziót indukáló helyzetekben az agresszív viselkedést a büntudati szorongás gátolja. A felettes-én erős működése következtében gátolt agresszió olyan helyzetekben robban ki, amikor az agresszív viselkedés inadekvát. Felettes-én-helyzetekben, amikor a büntudati szorongás szélsőségesen megemelkedik, a tehetetlen agresszióérzés válik hangsúlyozottá (valószínűleg ez emeli meg az egyetemisták adatai alapján modellált mátrixban is az agresszív válaszok arányát, itt ugyanis a kétféle komponens – agresszióérzés és agresszív viselkedés – nincs különválasztva).

A fentebb leírt eredmények egy kölcsönhatáselvű viselkedésmódban illeszthetők: a különböző helyzetípusok jellemző válaszmintázatot hívnak elő, a válaszmintázat realizálódása azonban a személyiségdispozíciók függvénye. A kérdőív-válaszokban megnyilvánuló viselkedés a helyzet és a személyiségdispozíciók függvényében írható le.

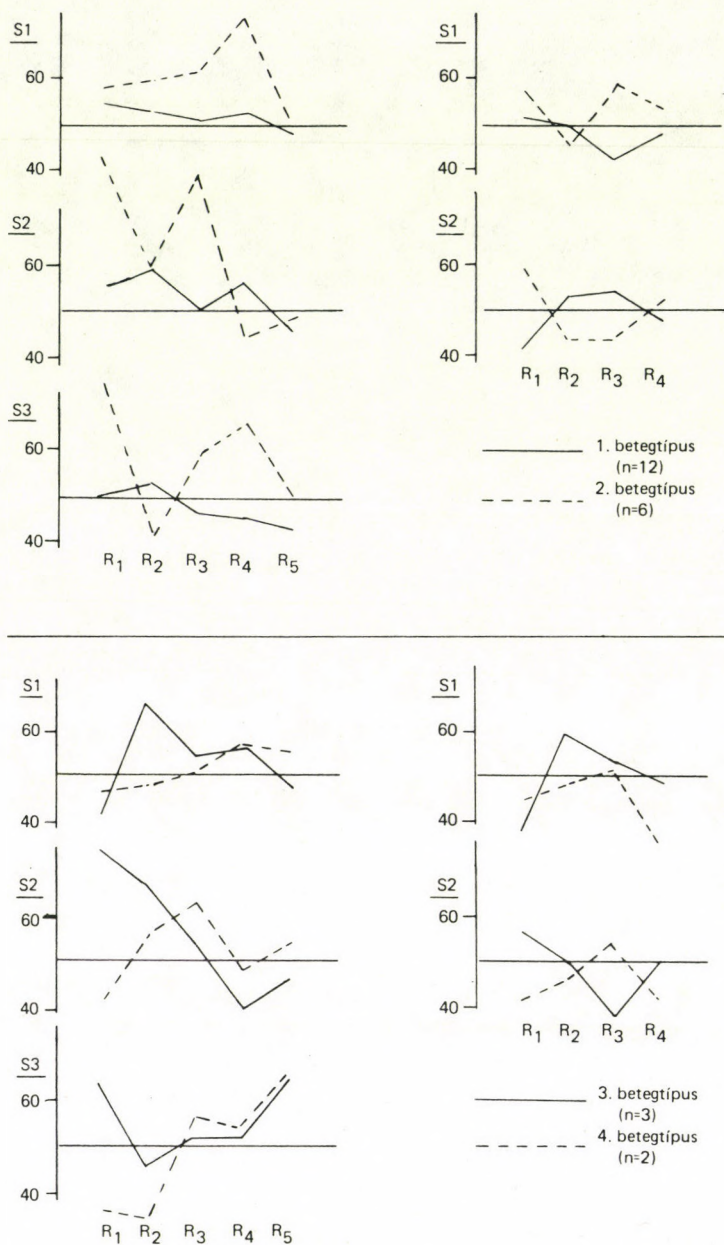
A vázolt dinamikai értelmezést a 35 neurotikus beteg külön felrajzolt, standardizált átlagprofilja még pregnánsabban alátámasztja (4. ábra). A másik három, kis létszámú betegcsoport profiljai e „neurotikus profiltól” jellegzetesen eltérnek: a két pszichotikus depressziós beteg a helyzeteket igen alacsony feszültségszinten éli meg; a büntudati szorongással szemben a vegetatív szorongástünetek hangsúlyozottabbak, s agressziót indukáló helyzetekben az agresszív válaszok aránya rendkívüli módon lecsökkent. A pszichopathiás betegek a felettes-én-helyzeteket fokozott belső feszültséggel, de kisebb büntudati szorongással élik meg; hajlamosak a helyzet bagatellizálására. Enyhe frusztrációra is agresszióval válaszolnak; a kisebb büntudati szorongás miatt súlyos frusztráció esetén az agresszív válaszok nem kerülnek gátlás alá. Paranoid betegeknel a felettes-én-helyzetekben mutatkozó agresszív viselkedés és bagatellizálás a szenzitív beállítottság következménye lehet. Enyhe frusztráció esetén a neurotikus betegekhez hasonlóan nagyobb a szorongásos és az agresszív válaszok aránya, azonban nincs meg a görbének a neurotikus profilra jellemző esése. (Lásd 4. ábra)

A betegípusok válaszjellemzői és projektív teszt adatai. A gyakran bizonytalan diagnosztikus kategóriák összehasonlításával szemben a klinikai kutatás másik lehetősége, hogy a betegeket tesztprofiljaik hasonlósága alapján csoportosítsuk, majd az így kapott típusok validitását és értelmezési lehetőségeit egyéb, a tesztől függetlenül nyert adatokon ellenőrizzük. Az általunk alkalmazott faktoranalitikus módszerrel a betegcsoporton belül 9 típusprofilt sikerült elkülöníteni; ezeket az 5. és 6. ábrán tüntettük

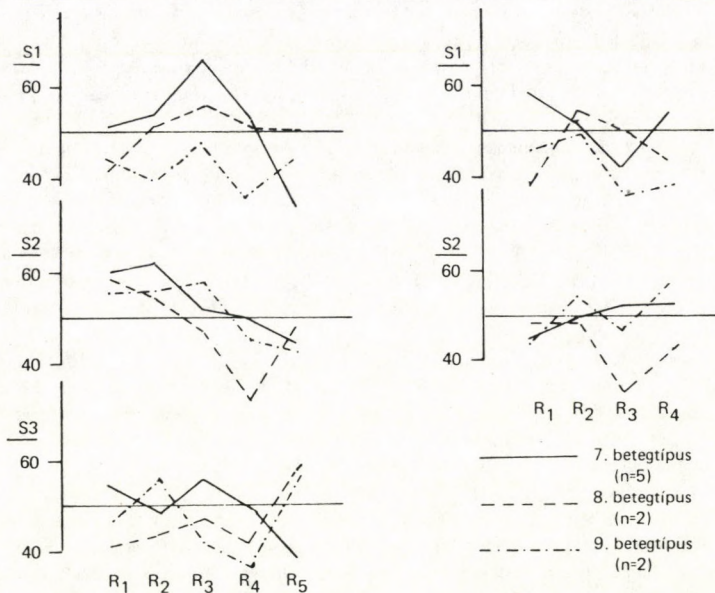
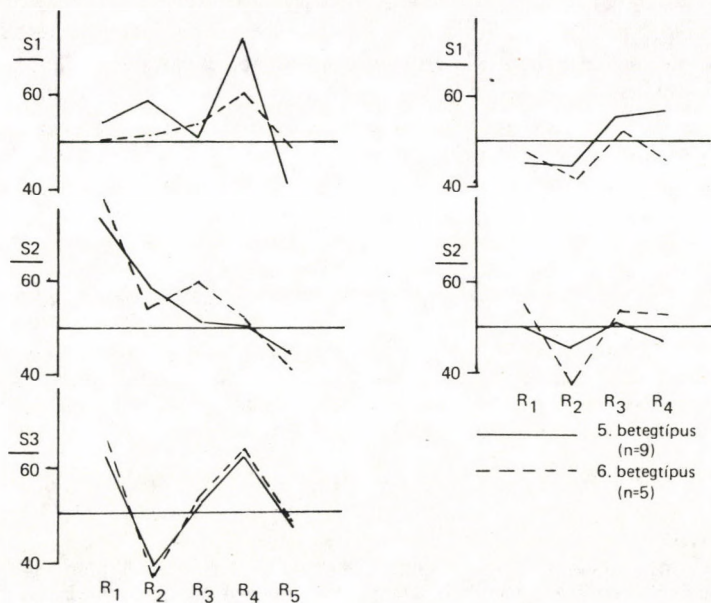

4. ábra

Betegcsoportok standardizált átlagprofiljai az egészségesek (balra), illetve betegek (jobbra) adatai alapján modellált helyzet–reakció faktortérben

5. ábra
A betegtípusok átlagprofiljai I.

6. ábra
A betegtípusok átlagprofiljai II.

föl. Bár az alacsony elemszámok miatt statisztikai összehasonlítást nem végezhattünk, a megközelítés illusztrálására és a Rorschach-tesztben mutatkozó néhány, későbbi vizsgálatokban esetleg statisztikailag is igazolható összefüggés bemutatása céljából a típusokról rövid, leíró jellegű ismertetést adunk. Az 5. és 6. ábrán feltüntetett típusok Rorschach-válaszaiban a következő sajátosságok mutatkoznak (a felsorolásra kerülő jegyek definícióját és értelmezését lásd MÉREI, 1966, 1971):

1. *típus:* A felfogótípusban mindig jelen van a G—D komponens. Az élménytípus koartált vagy dilatatív extravertált, sok B-vel. A másodlagos formula és az indulati típus gyakran feszült, sok az árnyékolás-válasz. Gyakori tartalmak: anat, pfl, ruha, festmény, szem, amorf és egyéb szorongásos tartalmak. Gyakori különleges reakciók: neurotikus elakadások, szex-ütközés vagy elakadás a VI. táblán. Szimmetria, tartalmatlan, intenció, groteszk, deform, infantilis reakciók, infantilis szex-fantáziákra utaló válaszok.

2. *típus:* A felfogótípusban D hangsúlyozott, s megjelenik a zw. Gyakori a Gzw válasz. Az F % többnyire alacsony. A másodlagos formula szorongás-hangsúlyú, mindenkinél előfordulnak HdF válaszok. Tartalmak: obj, ruha, felhő, anat, pfl, víz. Különleges reakciók: unbestimmt +, elakadás a IV. és X. táblán, infantilis reakciók, szubjektív reakciók, paradox reakciók (főleg színhívnás), kicsinyítés.

3. *típus:* Alacsony SzI. A felfogótípusban G—(D). a másodlagos formula szorongás-hangsúlyú (HdF, FHd+). Az indulati típus szorongás-hangsúlyú. Az F %-ok alacsonyak, T % kisebb, mint 30. M % alacsony. Kevés tartalmi kör. Igen sok amorf és tartalmatlan válasz.

4. *típus:* A felfogótípusban a zw többnyire hangsúlyos, gyakori a DG konf. Az élménytípus extravertált, FbF-ekkel. MF a szorongás felé tolódik. BF válaszok, gyakori a b is. F %-ok 80 alatt. M % alacsony. Tartalmak: anat, festmény, ruha. Különleges reakciók: bedeutung, obj. krit., versagen, Dd ütközés, szubj. reakció, kitérő verb., élettelenítés, csonkítás, deform.

5. *típus:* A felfogótípusban gyakori a Dd. Az élménytípus extravertált vagy koartatív. FbF-ek. HdF vagy FHd± válaszok. Indulati típus szorongás-hangsúlyú. Az M válaszokhoz képest sok az Md. Tartalmak: anat, obj, pfl, szorongásos tartalmak, rejtőzködésre utaló válaszok. Különleges reakciók: unbestimmt, szubj. krit., neurotikus elakadások, részletezés, infantilis reakciók, szubjektív és értékelő reakciók, kicsinyítés.

6. *típus:* FbF, HdF és FHd válaszok. Gyakori a BF. Az indulati típus szorongás-hangsúlyú. T % 40 alatt. Tartalmak: anat, obj, pfl, víz, szex és egyéb, szorongásos tartalmak. Különleges reakciók: unbestimmt és egyéb bizonytalansági jegyek. Groteszk, neurotikus elakadások.

7. *típus:* A felfogótípusban D hangsúlyozott. zw 80%-ban előfordul. A színes index és az élménytípus extravertált, FbF-ekkel, azonban legalább két B válasz előfordul. HdF és FHd felszaporodott, gyakori a b és az F(Fb). V % magas, M % nagyobb, mint 12. Jelentős az Md válaszok aránya. Tartalmak: pfl, víz. Különleges reakciók: obj. krit., unbestimmt, elakadások, paradox reakciók, élettelenítés vagy dereizálás, kicsinyítés.

8. *típus:* koartálódott, illetve ambiekvális élménytípus. Magas F %-ok. FHd válaszok. FT-ben megjelenik a Dd. RI enyhén meglassult. SzI 40% fölött, feleletszám 20 alatt. Kevés tartalmi kör, V % 45 fölött, T %60 fölött. Különleges reakciók: vagy-vagy, unbestimmt +, versagen tendencia a II. táblán, elakadás a IV. táblán, hasonlósági illúzió, groteszk.

9. *típus:* ambiekvális élménytípus. Magas F₁%. RI meglassult. F(Fb) előfordul. Tartalmak: anat, pfl, tékép. Különleges reakciók: unbestimmt, ütközés a VI. táblán, hiány.

Amint az ábrákból kiderül, az 5. és 6. típus profilja nagyon hasonlít az előző szakaszban leírt neurotikus profilhoz. Rorschach-válaszaikban is sok a hasonlóság: mindkét típusban hangsúlyozottak az árnyékolás-válaszok, gyakoriak a szorongásos tartalmak, a neurotikus elakadások, a neurotikus érzelmi struktúrára utaló jelzések, az anat-tartalmak. A 2. és a 7. típus Rorschach-sajátosságai is sokban hasonlítanak ehhez, azonban két lényeges különbség van: kevés a szorongásos tartalom, és a felfogótípusban megjelenik a zw. Lehetséges, hogy ezzel függ össze kérdőív-profiljaiknak az a jellegzetessége, hogy felszaporodtak a vegetatív szorongásos válaszok, és nagyobb fokú a vegetatív reaktivitás.

A zw válaszokkal kapcsolatban lehet megfigyelni azt az érdekes összefüggést, hogy azoknál a típusoknál, amelyeknél jellemző a zw előfordulása, felettes-én-helyzetben és enyhe frusztráció ese-

tén hangsúlyos az agresszív válaszok előfordulása (2, 4, 7. típus). A kérdőív validitását erősíti, hogy a 9. típusban, ahol több, a kényszeres karakterre utaló Rorschach-jegy fordul elő, rendkívül lecsökkent a bagatellizáló, elnéző válaszok aránya. Ez enyhe frusztrációs helyzetekben a 8. típusnál is megfigyelhető, ahol koartált vagy ambiekvális az élménytípus, magasak az F %-ok és a felfogótípusban megjelenik a Dd.

A 2., 4. és 7. típus mellett az 5-et jellemzik az inadekvát agresszív válaszok; mind a négy csoportban jellemző a paradox érzelmi reakciókra utaló Rorschach-válaszok előfordulása. A 4. típus profilja is tipikusan neurotikus profil (vö. 4. ábra), az ide tartozó személyek Rorschach-jegyeivel összhangban. Abban mutatkozik eltérés a többi neurotikus profiltól (2., 5., 6. és 7. típus), hogy felettes-én-helyzetekben kisebb a büntudati szorongás, s az agressziós helyzeteket kisebb feszültséggel élik meg. Ugyanakkor Rorschach-válaszaikra nem jellemző az árnyékolásvezérelt (HdF) válaszok és az szorongásos tartalmak előfordulása.

Az 1. típusban a neurotikusokra jellemző Rorschach-jegyek mellett megjelennek a szenzitívításra és a disszimulációs erőfeszítésre utaló válaszok. Ugyanakkor kérdőív-profiljuk ellaposodik, minden helyzetípusban a normál övezeten belül marad. A 3. típus Rorschach-jegyei paranoid munkamódokra utalnak. E személyek a kérdőív minden helyzetében kevesebb büntudati szorongásról számolnak be, a helyzeteket kevesebb feszültséggel élik meg, s agressziós helyzetekben elutasítják az agresszív válaszokat. Jelentéktelen, enyhe frusztráció esetében azonban szorongásuk (R3) hangsúlyozottabbá válik.

Bár a fenti elemzés csupán hipotézisértékű, leíró jellegű lehetett, a felismert összefüggések tendenciájukban arra utalnak, hogy bizonyos — a Rorschach-jegyekben és a kérdőív-válaszokban egyaránt tükröződő viselkedésmák a kétféle, egészen eltérő konstrukciós elven alapuló eszközzel egymással egybehangzón ragadhatók meg.

Összefoglalás

Frusztrációs helyzet—reakció kérdőívvel végzett vizsgálatunk eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A helyzetek és a válaszok faktorelemzése mind az egészséges, mind a beteg személyeknél jól értelmezhető faktorstruktúrához vezetett. A kétféle, igen különböző mintánál kapott faktorstruktúrák között lényeges egybeesések mutatkoztak. Az előforduló eltérések a kórállapottal voltak összefüggésbe hozhatók.

2. A kérdőív-válaszok elemzésével kapott szituációs faktorok egybeestek a helyzetészlelés vizsgálatában egészen eltérő módszerrel kimutatott általános percepciók helyzetípusokkal. Ez egyrészt amellest szól, hogy a PFT-képeken ábrázolt frusztrációs helyzetek pszichológiai jelentésének alapvető dimenzióit sikerült kimutatnunk, másrészt rámutat, hogy a helyzetekre adott válaszoknak a helyzetek észlelése fontos meghatározója.

3. A különböző helyzetípusok jellemző válaszmintázatot hívtak elő, amit azonban a vizsgálati személyek személyiség-diszpozíciói és kórállapot-jellemzői sajátosan módosítottak. Kiderült, hogy a válaszok pontos predikciójához mind a helyzetek, mind a személyiség-diszpozíciók ismeretére szükség van. A hasonló helyzetekben adott hasonló válaszmintázat alapján a beteg vizsgálati személyek különböző típusait sikerült elkülöníteni. A típusok projektív teszt jellemzőinek leíró elemzése a kérdőív alkalmazhatóságát megerősítette.

Vizsgálatunk inspiráló lehet a kölcsönhatáselvű megközelítésen alapuló diagnosztikus eszközök további kidolgozására és gyakorlati alkalmazására.

- ANGYAL, A., 1941, *Foundations for a Science of Personality*, The Commonwealth Fund, New York.
- ALBEE, G.W., GOLDMAN, R., 1950, The Picture-Frustration Study as a predictor of overt aggression, *Journal of Projective Techniques*, 14, 303–308.
- EKEHAMMAR, B., 1971, A psychophysical approach to the study of individuals' perception of Rorschach cards, *Perceptual and Motor Skills*, 33, 951–965.
- EKEHAMMAR, B., 1974a, Interactionism in personality from a histrocial perspective, *Psychological Bulletin*, 81, 1026–1048.
- EKEHAMMAR, B., 1974b, *On person/situation interactions: theoretical and empirical analysis. Reports from the Psychological Laboratories, the University of Stockholm, Supplement 23.*
- EKEHAMMAR, B., MAGNUSSON, D., 1973, A method to study stressful situations, *Journal of Personality and Social psychology*, 27, 176–179.
- EKEHAMMAR, B., MAGNUSSON, D., RICKLANDER, L., 1974, An interactionist approach to the study of anxiety: an analysis of an S–R inventory applied to an adolescent sample, *Scandinavian Journal of Psychology*, 15, 4–14.
- EKEHAMMAR, B., SCHALLING, D., MAGNUSSON, D., 1975, Dimensions of stressful situations: a comparison between a response analytical and a stimulus analytical approach, *Multivariate Behavioral Research*, 10, 155–164.
- EKMAN, G., 1954, Dimensions of color vision, *Journal of Psychology*, 38, 467–474.
- EKMAN, G., 1955, Dimensions of emotions, *Acta Psychologica*, 11, 279–288.
- EKMAN, G., 1965, Two methods for the analysis of perceptual similarity, *Perceptual and Motor Skills*, 20, 557–572.
- EKMAN, G., 1970, *Comparative studies on multidimensional scaling and related techniques. Reports from the Psychological Laboratories, the University of Stockholm, Supplement 3.*
- ENDLER, N.S., 1966, Estimating variance components from mean squares for random and mixed effects analysis of variance models, *Perceptual and Motor Skills*, 22, 559–570.
- ENDLER, N.S., HUNT, J. McV., 1968, S–R inventories of hostility and comparisons of the proportions of variance from persons, responses, and situations for hostility and anxiousness, *Journal of Personality and Social Psychology*, 9, 309–315.
- ENDLER, N.S., HUNT, J. McV., 1966, Sources of Behavioral variance as measured by the S–R inventory of anxiousness, *Psychological Bulletin*, 65, 336–346.
- ENDLER, N.S., MAGNUSSON, D., 1976, (eds.), *Interactional Psychology and Personality*, Wiley and Sons, New York.
- HARMAN, H.H., 1967, *Modern Factor Analysis*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2nd. ed.
- HOLZBERG, J.D., HAHN, S., 1952, The picture-frustration technique as a measure of hostility and guilt reactions in adolescent psychopaths, *American Journal of Orthopsychiatry*, 22, 736–797.
- HOLZBERG, J.D., POSNER, R., 1951, The relationship of extrapunitive on the

- Rosenzweig Picture-Frustration Study to aggression in overt behavior and fantasy, *American Journal of Orthopsychiatry*, 21, 757–779.
- KASWAN, J., WASMAN, M., FREEDMAN, L.Z., 1960, Aggression and the Picture-Frustration Study, *Journal of Consulting Psychology*, 24, 446–452.
- LAWLEY, D.N., MAXWELL, A.E., 1971, *Factor Analysis as a Statistical Method*, London, Butterworth.
- LEVIN, J., 1965, Three-mode factor-analysis, *Psychological Bulletin*, 64, 442–452.
- LEWIN, K., 1972, *A mezőelmélet a társadalomtudományban*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- MAGNUSSON, D., 1971, An analysis of situational dimensions, *Perceptual and Motor Skills*, 32, 851–867.
- MAGNUSSON, D., 1974a, The individual in the situation: some studies on individuals' perception of situations. *Studia Psychologica*, 16, 124–131.
- MAGNUSSON, D., 1974b, *The individual and the situation in personality research. Reports from the Department of Psychology, University of Stockholm, Supplement 30.*
- MAGNUSSON, D., EKEHAMMAR, B., 1973, An analysis of situational dimensions: a replication, *Multivariate Behavioral Research*, 8, 331–339.
- MAGNUSSON, D., EKEHAMMAR, B., 1975a, Anxiety profiles based on both situational and response factors, *Multivariate Behavioral Research*, 10, 27–44.
- MAGNUSSON, D., EKEHAMMAR, B., 1975b, Perceptions of and reactions to stressful situations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, 1147–1154.
- MAGNUSSON, D., EKMAN, G., 1970. A psychophysical approach to the study of personality traits, *Multivariate Behavioral Research*, 5, 255–274.
- MAGNUSSON, D., ENDLER, N.S., 1977, Interactional Psychology: Present Status and Future Prospects, In: MAGNUSSON, D., ENDLER, N.S. (eds.), *Personality at the Crossroads: Current Issues in Interactional Psychology*, Wiley and Sons, New York. 3–31.
- MAGNUSSON, D., HEFFLER, B., 1969, The generality of behavioral data III.: Generalization potential as a function of the number of observation instances, *Multivariate Behavioral Research*, 4, 29–42.
- MEGARGEE, E.I., 1964, The utility of the Rosenzweig Picture-Frustration Study in detecting assaultiveness among juvenile delinquents. Paper presented at the meeting of the Southwestern Psychological Assoc., San Antonio, *Idézi Megargee*, 1970, lásd alább.
- MEGARGEE, E.I., 1970, The prediction of violence from psychological tests, In: SPIELBERGER, C.D. (ed.), *Current Topics in Clinical and Community Psychology*, vol. 2., Academic Press, New York.
- MEGARGEE, E.I., MENZIES, E., 1971, The assessment and dynamics of aggression, In: McREYNOLDS, P. (ed.), *Advances in Psychological Assessment*, vol. 2. 133–156.
- MERCER, M., KYRIASIS, C., 1962, Results of the Rosenzweig P–F study for psychologically assaultive prisoner mental patients, *Journal of Consulting Psychology*, 26, 490.

- MÉREI Ferenc, 1966–1971, *A Rorschach próba. I–V*, Vademecum sorozat, OIE kiadás.
- MOOS, R.H., 1967, Differential effects of ward settings of psychiatric patients, *Journal of Nervous and Mental Diseases*, 145, 272–283.
- MOOS, R.H., 1968, Situational analysis of a therapeutic community milieu, *Journal of Abnormal Psychology*, 73, 49–61.
- MOOS, R.H., 1969, Sources of variance in responses to questionnaires and in behavior, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 74, 405–412.
- MOOS, R.H., 1970, Differential effects of psychiatric ward settings on patients change, *Journal of Nervous and mental Diseases*, 151, 316–321.
- MOOS, R.H., 1972, Assessment of the psychosocial environments of community-oriented psychiatric treatments programs, *Journal of Abnormal Psychology*, 79, 9–18.
- MOOS, R.H., 1974, Systems for the assessment and classification of human environment: an overview, In: MOOS, R.H., INSEL, P.M. (ed.) *Human Millieus*, National Press Books, 5–28.
- MURPHY, G., 1947, *Personality: A Biosocial Approach to Origins and Structure*, Basic Books, New York and London.
- MURRAY, H.A., KLUCKHOHN, C., 1953, Outline of a conception of personality, In: KLUCKHOHN, C., MURRAY, H.A. (eds.), *Personality in Nature, Society and Culture*, A.A. Kopf. Ins., USA, 2nd ed., 3–49.
- MURRAY, H.A., 1962, Toward a classification of interactions, In: PARSONS, T., SHILS, E.A. (eds.), *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, 434–464.
- PÁLHEGYI Ferenc, 1976, *Gyermekek frusztrációs próbája*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PERVIN, L.A., 1967a, A twenty-college study of students X college interaction using tape: rationale, reliability and validity, *Journal of Educational Psychology*, 58, 290–302.
- PERVIN, L.A., 1967b, Satisfaction and perceived self-environment similarity: a semantic differential study of student-college interaction, *Journal of Personality*, 35, 623–634.
- PRESSING Lajos, 1981, A személyiség és szituáció problémaköre az interakcionista személyiséglélektani irányzat megvilágításában, *Pszichológiai Tanulmányok*, megjelenés alatt.
- RAUSH, H.L., DITTMAN, A.T., TAYLOR, T.J., 1959a, Person, setting and change in social interaction, *Human Relations*, 12, 361–378.
- RAUSH, H.L., DITTMAN, A.T., TAYLOR, T.J., 1959b, The interpersonal behavior of children in residential treatment, *Journal of Abnormal Social Psychology*, 58, 9–26.
- ROSENZWEIG, S., 1945, The picture association and its application in a study of reaction to frustration, *Journal of Personality*, 14, 3–23.
- SZAKÁCS Ferenc, 1965, A Rosenzweig-féle Picture Frustration Test, *Vademecum sorozat, OIE, 12. sz.*

- TOLMAN, E.C., 1948, Cognitive maps in rats and men, *Psychological Review*, 55, 189–208.
- TOLMAN, E.C., 1962, A psychological model, In: PARSONS, T., SHILS, E.A., *Toward a General Theory of Actions*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 279–361.
- WALKER, R.G., 1951, A comparison of clinical manifestations of hostility with Rorschach and MAPS tests performances, *Journal of Projective Techniques*, 15, 444–460.

LAJOS PRESSING

AN INTERACTIONAL APPROACH FOR STUDYING FRUSTRATION-AGGRESSION PHENOMENA

With the aiming at the investigation of frustrating situations and the reactions to them, the author adopted an interactional approach. The term „interaction“ refers to the continuously flowing interaction of mutually related situational and personality variables in determining behaviour. One important aspect of this interaction is psychological situation, the situation as it has meaning for the individual. The psychological situation can be assessed either on the side of perception, or on the side of specific reactions elicited by it.

In the first experiment, the perception of the situations represented by the pictures of Rosenzweig's Picture Frustration Test (PFT) has been investigated with the method of similarity ratings. Carrying a typal analysis on the similarity matrices, three main categories of the PFT-situations could be discerned. They were interpreted as superegothreatening, injuring and mildly frustrating situations. In order to study the reactions elicited by the situations, an S–R (situations – modes of responses) questionnaire was constructed. Ss had to judge their behaviour on 26 seven-point response scale, in each of 15 PFT-situations. The questionnaire has been administered to 30 graduate students and 49 neuropsychiatric patients, the latter being mainly neurotics. Product-moment correlations have been computed within the situations, within modes of responses and within individuals. The factor analysis of the correlation matrices made it possible to set up a dimensional model for the structure of situations and modes of responses, and to differentiate groups of Ss having similar response-profiles.

The situational factors based on the questionnaire data almost perfectly coincide with the perceptual factors resulted in the first experiment. Five response factors proved to be significant on the healthy sample; they were interpreted as guilt anxiety, aggression, autonomic anxiety, bagatellization and tension vs. release. A situation-reaction profile matrix, measuring each of the response factors along the situational factors has been determined for every Subject. Profile characteristics of the neuropsychiatric patients, as well as specific deviations in the factor-structure of group data

have been analysed and interpreted in terms of characteristic sort of maladaptation. A dynamical model based on the concept of aggression-inhibition was suggested, and the diagnostic utility of interactional principles has been discussed.

Clusters of patients' profiles have been compared, and the descriptive analysis of their Rorschach test concomitants showed the possibilities of further relationships supporting the validity of the questionnaire.